

Прокляте небо
Наталія Довгопол

Середині XVII століття. Київщина. У селі мірилом усього є фізична праця, будь-яка інакшість вважається хибю. Тому мати намагається позбутися Євки ще немовлям. Але щодо малої доля має свої плани. Дівчинка виживає і потрапляє служити в маєток пана. У неї є дар – схильність до астрономії. Вона буквально читає небо, як розгорнуту книжку. Та в житті Єви з'являється панський вчитель Орест. Потайки одружуючись, вони втікають до Києва. Тепер на неї чекає довгий шлях випробувань та спокути. Хто залишиться поруч, а хто зрадить? І що скажуть зорі тій, яка єдина вміє їх читати?..

Наталія Довгопол

Прокляте небо

Колись давно, гортаючи стародруки в Лаврській друкарні, я натрапила на гороскоп. Гороскоп у церковній книзі XVII ст! Знахідка так вразила мене, що я ніяк не могла викинути цей факт із голови. Думка про дуалістичний світогляд сучасників, у якому пліч-о- пліч існували антична філософія та християнське вчення, давні язичницькі вірування та прогресивні наукові досягнення епохи не давала мені спокою. Захотілося зрозуміти, переосмислити та по-своєму розповісти історію, написану в кількох підручниках, знаходячи місце для чар, подвигів та кохання.

Авторка

© Довгопол Н. О., 2019

© DepositPhotos.com / Ashva_pictures, обкладинка, 2019

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2019

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2019

Частина перша

Серп молодого місяця

У садках уже достигали груші та вабили до себе жовтими боками й медовими пахощами. Час було обривати. Діти й старі баби поприходили на фільварок із кошиками та ряднами – у кого що було. Рвали й складали, грушка до грушки. Не дай Боже яку надкусити! Собі можна було забрати хіба підгнилі

чи червиві, але цього року – як на зло – усі груші видалися напрочуд гарними.

Отак рвали та зітхали, доки тріск гілок і голосний зойк не відвернули їх від роботи. Це Дунька Ковальчишина прийшла зі своїм козубом, що здавався вдвічі більшим за неї, та, перечепившись через колоду, із розгону влетіла в купу хмизу.

Менші засміялися, старші дівчата лиш закотили очі – із цією Дунькою завжди щось траплялося. Вона постійно спізнювалася чи то на роботу, чи на вечорниці, трошила своє й панське майно, а на вигляд була така, ніби весь час літала десь у захмарних висотах.

Дунька ж на те не зважала. Вона щоразу підіймалася, обтрушувала з себе пилку, терла набиті коліна та йшла собі далі, навіть не показуючи, що боляче. За це її не любили ще більше.

От і зараз вона підвелася і, ніби нічого не сталося, побрела до груші, біля якої вже стояли дві її сестри.

– Ти чого так довго? – прикрикнула старша, Райка.

– Годувала кролів, – коротко відповіла Дунька, шмигаючи кирпатим носом.

– Ти їм що, борщі варила? Ми вже три дерева обірвати встигли, доки ти там ходиш! Тринадцять літ, слава Богу, а моторна, як болотяна черепаха!

Дунька промовчала, змалку пам'ятаючи бабину приказку про те, що розумніший змовчить.

Із самого малечку, ще коли мамка наказала їй розв'язати власну, збережену від народження пуповину – щоб здібна до шиття й вишивки була, – Дунька знала, яка доля чекає на неї. Ляльками-мотанками не раз обігрувався той самий сценарій: вона вийде заміж, щоб догоджати чоловікові та свекрусі, робити всіляку жіночу роботу, згинатися в полі вдень і засинати над шитвом уночі, колихаючи виводок дітей. Дунька вдавала, ніби змирилася з цим сценарієм, прийняла його без образи чи злості. Смиренно, як і личило чемній посполитій[1 – Посполитий – належний до верстви селян або міщан. (Тут і далі прим. авт.).] дівчині. Попри те продовжувала жити у своєму уявному світі. Там над нею не було господарів.

У тому світі вона ходила на прощу в золотOVERXУ Печерську лавру, стрибала на конях по вільних степах Запоріжжя, пливла на чайці аж до Царгорода та ніколи в житті більше не рвала панські груші.

Дунька перев'язала хустку, що вже налазила на очі, і прибрала з обличчя пасма темного волосся. У кого вона така чорнява вдалася? До того ж наприкінці літа її шкіра робилася зовсім темною, і всі, хто бачили Дуньку вперше, вважали її циганчом. Лише циганчата проворні, швидкі, а Дунька була ніби причинна – можна три кошки смородини вибрати, доки вона сповнить один.

Нахмарилося. Дрібно заморосило, і Дуньчині сестри пришвидшилися. Хотілося закінчити до зливи. Дунька ж саме сиділа високо на дереві, що гнулося від різких поривів вітру, і їй було байдуже до груш і до дощу. Її цікавило, як низько прогнеться дерево під її вагою, та чи витримають гілки.

– Дуня! Дууунь! – у садок ледь не бігом влетіла мати. – Де ця бісова дитина?

І, побачивши дочку на верхівці груші, закричала на весь фільварок:

– Матері твоїй ковінка, чого ти туди в такий вітер полізла?

Вона ще довго лаялася й сипала прокльонами, а дівчата тихенько посміювалися.

– Завжди цій дурнуватій перепадає, – шепнула одна.

– Що поробиш, як клепки в голові немає, – гмикнувши, відказала Євчина сестра Олена, середуща поміж них.

Матір Дуньчина, Степанида або просто Стешка, була огрядною, але дуже повороткою бабою. Вона народила дванадцятро дітей, шестеро з яких не дожили й до семирічного віку. Двох старших дочок і єдиного сина вона вже одружила, тож лишилося прилаштувати ще трьох і вмерти спокійно – такою була її життєва місія. Але якщо на Райку та Олену вже задивлялися свати, то на Дуньку мати давно махнула рукою. Хоч вона ще мала, але ж така незграбна, не ладна до жодної роботи. Ні краси, ні вдачі. Може, у монастир її віддати? Хай там собі думає про вічне, і матері не буде соромно перед людьми, що в неї дочка – стара діва.

– Ану, злазь бігом звідти! Та йди до хати, перевдягнись у щось людське й не перемазане. Тебе до панів у палац кличуть! – навмисно підвищила голос Стешка, щоб усі сусіди почули.

Авжеж, нехай знають, що вона, Стешка, виростила не таку вже й пропащу дочку!

– У палац? Мене? Чого?

– Та звідкіль я знаю? Бери ноги в руки й іди в двір до панночки.

– До панночки?! – хором відповіли обидві сестри.

– Мамо, я не хочу до панночки... – спробувала було заперечити Дунька.

– А тебе хто питає, чи що? – гримнула на неї матір. – Кажуть іти – треба йти.

Усі, хто був на грушах, презирнулися. Прислужувати в панському палаці вважалося за честь – робота там фізично не така складна, як на фільварку, часто перепадає котра ганчірка чи заморські ласощі до різдвяного столу. Але панночці?..

Панночку Марту Вітовську всі у фільварку воліли обходити десятою дорогою. Подейкували, що вона зналася із самим дияволом, та й гонор у неї був зовсім не янгольський. Років їй було дванадцять, майже як Дуньці.

– А правда, що вона свою попередню служницю, Ганку, до смерті забила? – загомоніли навкруг.

– Хтозна. Та Ганка була з Василькова, не наша... Але подейкують, що її з минулого тижня ніхто не бачив.

– Кажуть, вона так кричала, як її били батогами... А потім весь панський двір від крові відмивати довелося!

– А за що? За що?

– Бач, чимось панночці не догодила... Тепер їй заміну шукають.

Усі знов перезирнулися, співчутливо поглядаючи на Дуньку.

– Ой та годі вам язиками чесати! – прикрикнула на дівчат Стешка. – Понапридумували тут небилиць. Чого мою дитину лякаєте?

Де-не-де взялася стара баба Оріся, потрясаючи своїм кошиком із грушами.

– Казали тобі, Стешко, не треба було дитя своє проклинати. Вона ж, як народила та йшла в поле жати, брала дівча із собою. То Дунька все плакала, може, боліло їй щось чи потерчата виділися. То ця дурна баба клала немовля на межі і промовляла: «Бодай русалки б тебе, бісову дитину, взяли!» От і наврочила, що дівка тепер долі не має.

Смаглявка з гобелену

Дунька стояла на воротах, переступаючи із ноги на ногу. Перед нею простягалось широке подвір'я панської садиби: ліворуч розташувалися стайня та льох, праворуч – повітка[2 – Повітка – підсобне приміщення.] та дерев'яний будинок для панських пахолків[3 – Пахолок – наймит.], що несли варту, підперши спиною копицю сіна й ліниво набиваючи люльку. Челядь поралася на обійсті. Хтось годував каченят, хтось підбивав коней. Це тут ще тиждень тому забили Ганку. Але схоже, тут теж було життя... Може, не такий страшний чорт, як його малюють? Дунька несміло ступила на вимощену каменем доріжку, яка звивалася поміж квітниками, намагаючись розгледіти серед челядинців знайомі обличчя.

Незчулася, як ззаду хтось схопив її за руку й потягнув за собою. Це була висока й худорлява тітка років сорока з на диво міцною хваткою. Аж рука заболіла.

– Та рухайся швидше ж, їй богу! Мало того, що спізнилася, та ще й плентається, як дохла муха! – вигукнула тітка скрипучим голосом.

Ледь не перечепившись через поріг, Дунька влетіла через бічні двері у високу білу будівлю, яку всі селяни побожно величали палацом. Здала палац нічим не відрізнявся від звичайної хати, хіба що високими стелями та кількістю вікон. Він мав один поверх і вкритий був солом'яною стріхою. Його покриті глиною дерев'яні стіни були обмашені білилами, віконниці пофарбовані в ніжно-голубий колір, а над порогом намальовані волошки та маки, як і у всіх на селі. Але ганок «палацу» підпирали чотири стрункі колони, тримаючи на собі трикутний портик в античному стилі. У ніші портика розташувався родинний герб панів Вітовських: щит із зображенням стріли, перевернутого півмісяця, царської корони та плюмажа з павичого пір'я.

Проте Дунька не встигла те все достоту розгледіти. Вічний вхід, яким належало користуватися слугам, продовжився вузьким коридором, галереєю, по один бік якої виднілася незліченна кількість дверей, а по інший – вікна в сад. Дуньці здалося, що вона загубилася в цьому коридорі із мальованими картинами, срібними підсвічниками та важкими оксамитовими шторами.

Зап'ясток, передавлений тіткою, заціпів, а в голові запаморочилося. Вона досі не вірила, що потрапила сюди, усередину палацу! Змалечку цей палац лякав її і вабив одночасно. І хоч як зараз зробилося лячно, але серце билось так часто не від страху – тепер воно ледь не вистрибувало з грудей від захоплення.

– Чекай тут! – наказала схожа на сіру чаплю жінка, нарешті відпускаючи Дуньчине зап'ястя й зникаючи за високими дверима.

Дівчина послухалась. Ніби у мареві, вона втупилася в gobелен, що прикрашав стіну поряд із дверима. На майстерно витканому полотні були зображені юнки, вбрані в дивовижні, не бачені раніше Дунькою сукні, які виводили свій танок навколо гірського озера. Дунька зачаровано переводила погляд із однієї панночки на іншу, аж доки не спинилася на зображеній у кутку смаглявці. На мить їй здалося, що це вона сама, уквітчана лілеями й перевита стрічками. Вона, Дунька, належала до цього витонченого світу! Усією душею прагла належати.

– Я до тебе звертаюся! – смикнула її за рукав та сама висока жінка. – Ти що, надхмарні палати собі будуєш? Спустиись на землю! Заходь, пані чекає на тебе.

Пані Серафима Вітовська, княжна Корецька, яку челядь із побожним придигом називала тут просто «княгиню», сиділа на високому стільці з червоного дерева, тримаючи спину так рівно, ніби хтось у неї поштрикав голками. Пані вишивала. Помітивши новоприбулих, вона мляво перевела на них погляд і продовжила вишивати.

– Ну, це та дівка?.. Як її там? – тонкі губи ледь ворушилися, нібито пані зберігала останні сили свого блілого, майже прозорого тіла. Або просто лінувалася відкривати рот.

– Так, ясновельможна. Це та сама дівка, Дунька.

Пані неспішно зробила ще кілька стібків та заколола голку. Нарешті підвівшись, вона підійшла до дівчини й ретельно оглянула її з усіх боків.

– Ти така чорнява – замурзана, чи циганка якась? – скривилася Серафима, поправляючи квітчасту хустку на своїй голові.

– Ні, пані. Я така вродилася, пані, – коротко відповіла Дунька, вклоняючись.

Від пані приємно пахло трояндовим маслом.

– А що ж сорочка? Латана-перелатана і якась недолуга. Крім того, хіба не можна було здогадатися, що в палац треба приходити у взуванні, а не литками босими світити?

– Сорочка моєї старшої сестри, пані. А їй вона дісталася від двох інших сестер. Нехай вона залатана та з чужого плеча, але чиста, випрана. Чесне слово, пані! – нарешті звела очі на княжну Корецьку Дунька.

Але одразу потупилася, продовжуючи:

– А ноги... Я не маю в що взутися, у нас дві пари чобіт на три сестри, а вони саме на стерню пішли, ноги поколють, якщо босими підуть...

– Ох ти яка язиката! – перебила її пані. – Ще й виправдовується, диви... Не знаю, чи вийде в тебе служити в палаці з таким довгим язиком...

– Вийде, пані! Я дуже хочу служити в палаці! – раптом зігнулася в низькому поклоні Дунька, склавши руки, немов у храмовій молитві.

Пані та схожа на чаплю челядинка презирнулися.

- Справді? Я думала, про панночку йде дурний поговір, і її всі бояться. Ти ж знаєш, що будеш прислужувати панночці?

- Знаю.

- І не боїшся?

- Боюся.

- А чого ж хочеш служити в палаці? - підозріло примружилася Серафима.

Дунька замовкла, зціпивши зуби. Сказати правду чи те, що пані хотіла б почути?

- Пані, - почала Дунька, цього разу підбираючи слова. - Змалечку батько й мати вчили мене поважати панів-шляхтичів, усіляко догоджати їм, бо вони - наші господарі й наші захисники. Вони захищають нас від татар і рятують від голоду в неврожайний рік. Ми народжені на їхній землі, тож маємо їм вірно служити, так само, як вони служать нашому королю...

Княжна Корецька підняла руку вгору, жестом показуючи, що почула достатньо. На її блідому обличчі заграла ледь помітна усмішка.

- Ану, покажи мені свої зуби, - сказала вона, беручи Дуньку за підборіддя. - Так, добре. А тепер руки.

Дунька з острахом простягнула руки, насилу стримуючи трепет. Її довгі тонкі пальці підходили радше для гри на торбані, ніж для роботи в полі. Але під давно не стриженими нігтями забився бруд, а ліва долоня була вся вкрита довгими порізами.

- Що з рукою?

- Та... пообжинала. На вівсі.

- Чи ж ти не замала, щоб ходити жати? - примружилася пані.

- Усі йдуть, і я мушу.

- Відсьогодні - не ходитимеш. А зараз рушай за Веселиною, вона над тобою буде старша, усього тебе навчить, що треба.

- То я... відтепер служу в палаці? - не повірила своєму щастю Дунька.

- Ходи, дитя, ходи, - уже трохи лагідніше взяла її за руку Веселина, а за дверима додала: - На твоєму місці, я би так не раділа. Якби не чула, як гарно говориш, то подумала б, що ти несповна розуму.

Дунька продовжувала втішено всміхатися. Їй здавалося, що в животі розростається велика бульбашка, яка от-от вибухне й зробить щасливими всіх навколо. Їй навіть здалося, що смаглява дівчина на гобелені підморгнула їй і лукаво посміхнулася. «Я належу цьому дому», - майнуло в неї в голові, і від цієї думки вся спина вкрилася сиротами.

Дунька й незчулася, як опинилася на кухні. Веселина посадовила її на лаву й налила кухоль води.

- Пий, - суворо наказала челядинка. - І мерщій спускайся зі своїх небес на землю.

Зовсім не весела з виду, довготелеса жінка на ім'я Веселина схрестила руки поперед собою. Її сухе видовжене обличчя було розграфлене зморшками, а маленькі, глибоко посажені очі вже давно втратили свій колишній колір. На її бороді пробивалося кілька сивих волосинок.

– Я нянька паненят. Слухайся мене й спробуй не потрапити в халепу.

Веселина говорила багато, повчаючи. Дунька слухала в піввуха. Було щось про те, як треба вбирати панночку, як заплітати, як поводитися на уроках і як звертатися до паничів.

Нарешті тітка дістала з шафи велику мідну тацю і, поклавши на неї пахучі стиглі груші та пряники, простягнула її Дуньці.

– Неси панночці.

Таця була заважкою. Дівчина ледь втримала її на двох руках. Похитуючись, вона попленталася за Веселиною.

На задньому дворі палацу розкинувся закритий від стороннього ока тінистий сад. Посипані дрібною галькою доріжки вели в різні куточки саду. Одна прямувала до квітника, над яким дзижчали бджоли та пурхали метелики. Друга бігла вниз до ставу, через який було майстерно перекинута дерев'яний місток. А третя доріжка вела всередину саду, до головної його прикраси – круглої альтанки, оздобленої колонадою та статуєю оголеної жінки на верхівці. У цій альтанці, за круглим столом, панські діти полюбляли проводити уроки з учителем і гратися на дозвіллі. Тут зараз бавилася своїми ляльками Марта. Її біляві кучері були охайно зібрані в дві коси, обрамляючи кругле, наче повний місяць, обличчя дівчини та її пухкі щоки.

– Панночко, дивись, кого я до тебе привела, – лагідно звернулася до дівчинки нянька. – Вона буде тобі прислуговувати...

Але Веселина не договорила. Почувся брязкіт. То важка таця вислизнула з Дуньчиних рук, і груші покотом попадали на траву.

Дунька завмерла, як укопана, притискаючи порожню тацю до грудей, ніби щитом прикриваючись від своєї нової господині. Їй навіть привиділася мертва Ганка, що стоїть порубана та, сміючись, кличе тепер її, бідолашну Дуньку, до себе.

– Пощади! – лише спромоглася із себе вичавити дівчина, нажахана своєю уявою. – Не вбивай мене...

– Та де таких невихованих роззяв лише знаходять! – розлючено вигукнула Марта, виходячи з альтанки та грізно підіймаючи руку для удару. – Треба казати: «Прости мені, незграбі такий, ясна панночко!»

Дзвінко пролунав ляпас. Марта була на рік молодшою від Дуньки, і хоч мала ще зовсім дитячі риси обличчя, але виросла вже на півголови вищою. Та й рука в неї була міцна, бо росла панночка серед братів і мусила вміти постояти за себе.

Дунька стерпіла удар, навіть не пискнувши. Вона лише міцніше обхопила тацю й заплющила очі. Не було ні сліз, ні криків, ніби це й не ляпас зовсім. І це розлютило Марту ще більше.

– На коліна й благати прощення! – тицьнула пальцем вниз Марта.

– Годі! Панночці не личить знущатися на челяддю, – пролунав зненацька грудний чоловічий голос.

Дунька несміло повернула голову, щоб побачити, хто ж посмів суперечити її господині.

Вона знала, що його звати паном Орестом, що він теж шляхтич і нещодавно приїхав сюди з Києва навчати дітей Вітовських. Бачила його Дунька лише здаля, та чоловіка важко було не помітити: сухий і довготелесий, у темно-сірій довгополій свиті, завжди гладенько виголений і по-студентськи пострижений «під макітру». Красенем Ореста не назвати, але його обличчя, спокійне та осяяне легкою посмішкою, притягувало до себе погляди. Крім того, пан учитель мав той ореол таємничості, який так вабить до себе молоденьких дівчаток та поважних літніх пань.

– Вона провинилася й не вибачилася! – зовсім по-дитячому закопилила губу Марта.

– Тебе як звати, дівчинко? – звернувся до скам’янілої Дуньки пан учитель.

– Дунька, – усе ще боязко відповіла та.

– Фу, це наче «дулька». Бачиш, пане вчителю, ще й ім’я в неї якесь недолуге! Не хочу її, хочу іншу челядинку!

– Панночко, що я тобі казав про манери? – суворо сказав пан Орест і продовжив, знову звертаючись до Дуньки: – А як називали тебе під час хрещення?

– Євдокія.

– Це давнє церковне ім’я. Так звали святу грецьку мученицю.

– Поки крикнеш «Єв-до-кі-я!», то вже півроку пройде, – заперечила панночка.

– То нехай буде Євою.

– Євою? Як перша жінка? Забагато честі! Тоді хай ліпше Євкою буде, – поставила руки в боки Марта.

Дунька нарешті розслабила пальці й опустила тацю.

– Євкою так Євкою, – ніяково погодилася вона, вклоняючись. – Панночко моя ясна, пробач, що вродилась незграбною. Наперед я буду обачніша...

Дунька присіла й заходилася підбирати з трави груші та пряники. Серце калатало. Здавалося, ще трохи – і вистрибне на тацю, а зніжена панночка з’їсть його на полуденок разом із грушами.

Марта тупнула ногою й побігла жалітися матері; Веселина мовчки забрала в Дуньки тацю й понесла назад на кухню. Дунька ж лишилася в саду наодинці з учителем, винувато схиливши голову долі.

– Не бійся панночку. Марта буває злою, нестерпною, але зрештою – вона ще зовсім дитина.

– Яка просто зі шкіри пнеться, щоб здаватися дорослою, – пробуркотіла Дунька, не підіймаючи голову.

– Дуже влучно кажеш! – усміхнувся пан Орест, лагідно плескаючи дівчину по заплетеній голові.

Його тепла рука на чолі, його добрий погляд і, звісно, уся його таємнича постать умить зачарували Дуньку. Так і не сміючи підвести очі, вона позадкувала на кухню. Думки роїлися й вистрибували з голови, не тримаючись купи, але одне дівчина знала напевно – вона кров з носа мусила зостатися в палаці.

Дівчина повернулася на кухню. Роззирнувшись і не знайшовши нікого, вона сіла за довгий дубовий стіл та обхопила голову руками. Так вона сиділа, доки не почула голоси, що долинали з коридору.

– ...та я геть не візьму до тями, чого Дуньку на службу покликали. Вона ж гава, робить нічого ладом не уміє. Ще й хирлява така, гляди, вітер подме й уже занедужає!

Дунька рвучко схопилася з місця й, недовго думаючи, заховалася за піччю.

Голоси наближалися й робилися чіткішими. Тепер Дунька могла навіть розпізнати молодичь, що говорили.

– Думаю, це через пана вчителя. Після його появи й так все йде шкереберть. Панночка тепер теж ходить на уроки.

– Ой, та не кажи! Раніше в матері всього, що треба, навчалася, а тепер.. Навіщо їй та арифметика й латина, я досі не збагну. Як була дурепою, так дурепою й помре..

– Я чула, що княгиня радилася з учителем, яку покоївку їй краще взяти. І пан вчитель напоумив взяти їй однолітку, щоб вона сама серед парубків не росла. А тут якраз Стешка на очі княгині потрапила, коли яйця в льох заносила по обіді. Ну пані їй і каже: «У тебе ж дівка-підлітка? Приводь на службу».

– Дарма Стешка послухалася. Пропаде Дунька назря.

Далі розмова зайшла про буденне, що Дуньку мало цікавило. Молодиці стукали ножами, щось нарізаючи на панську вечерю, а Дунька думала, як непомітно вибратися зі своєї хованки. Аж раптом почулися кроки й у кухню увійшов іще хтось.

– Куди це паскудне дівча поділося? – впізнала Дунька голос Веселини.

– Дунька? Не знаємо. Тут не було.

– Тепер веліли називати її Євкою.

– Свята Богородиця, невже її таки взяли на службу? – зойкнула одна з молодичь. – Ох, не виживе вона в палаці, не виживе...

– Якщо вона зараз не з'явиться, то я її своїми руками придушу, – крізь зуби сказала Веселина.

– Я тут.

Дунька вийшла з-за печі, знічено потупившись на свої босі ноги.

– Підслуховувала чи що? – кинулася на неї одна з жінок, повношока Марія.

– Так...

– Ще й зізналася! Ви подивіться лиш на неї! – вигукнула інша, рудувата Оксана.

– Я почула, що ви говорите про мене. Я...

Веселина форкнула й підняла руку вгору так самісінько, як і її господиня.

– Ходи зі мною. Підберу тобі пристойну одежину й черевики.

У скринях палацу знайшлося чимало незношених паненятами речей, із яких вони повиростали. Веселина мовчки підбрала дві білі сорочки, спідницю, корсетку та свитку. Складніше всього було зі взуванкою. Дунька була невисокою, худю, і розмір ноги в неї теж виявився крихітним, тож Веселина перерила купу старих речей, доки не знайшла маленькі черевики, які ще два роки тому належали Марті. Таких гарних речей дівчина навіть у руках з роду-віку не тримала.

– А що, як панночка впізнає свої речі й скарає мене за них на горло? – боязко запитала Дунька.

– Панночка свавільна, але такої влади вона не має, – повагом відказала Веселина, заклапуючи скриню. – Ганка, що в неї раніше служила, була вправна дівка. Надто вправна. Вона служила в палаці два роки і за цей час встигла накрасти столового срібла та підсвічників стільки, щоб вистачило на маленький маєток під Києвом. Звісно, Ганка натерпілася від панночки – ми всі натерпілися, але чутки перебільшують, домальовуючи їй ратиці та хвіст.

Додому Дунька прийшла, коли вже сутеніло. Райка з братовою[4 – Братова – дружина брата.] Наталкою поралися в корівнику, Оленка нарізала поросяті гичку, а батько вже після доброї чарки повчав брата Максима, як складати дрова на зиму. У хаті їх жило сім душ, до того ж Наталка була в поважному стані, чекаючи на восьму. А часом ще й сестриця Параскева до них ночувати приходила, коли її благовірний напивався та виганяв із хати. Тож на подвір'ї ніколи не бувало тихо: рідко обходилося без пісень і сміху, а ще рідше – без лементу й прокльонів.

Дуньці хотілося непомітно прокрастися на горище й заснути в копиці сіна, але варто їй було лише підійти до перелазу, аж не знати звідки перед нею стала мати – руки в боки, щоки надуті, із вуст готова зірватися чергова лайка.

– Де тебе носило? Марія, кухарка з палацу, сказала, що тебе ще вдень відпустили!

– Я... пішла через ліс, навпрошки, і заблукала... – почала виправдовуватися Дунька.

Однак це була напівправда. Село їхнє, Вітовське, було розперезане ярами та балками. Найкоротший шлях від палацу до їхнього дому на краю села проходив через балку, яка межувала з лісом. Кажуть, у тій балці жив Блуд, який міг водити людей по півдня й виводити аж під сусідній хутір. Дунька часто гуляла балкою й лісом, воліючи проводити час із пташками й деревами, аніж з однолітками. Заходячи в ліс, вона завжди йшла навмання, куди вели очі, міркуючи про щось своє. Коли ж хотіла спинитися й повернутися, то завжди знаходила дорогу назад. Так було й цього разу. Дівчина пішла просто за стежкою, а отямилася вже десь у лісових хашах, коли почало сутеніти, а повз неї пробіг дикий кабан.

Стешка замахнулася, щоб дати запотиличника, але Дунька ухилилася.

- Не бийте, мамо. Сьогодні панночка вже була. Облиште.

Сказала й пішла далі обмивати ноги біля криниці. Матір так і завмерла з піднятою рукою.

- Ач яка, - сплюнула Стешка, скривившись. - Лише одною ногою ступила в палац, а вже себе панею уявила?! То що, і матері більше не слухатимеш, суча ти доч?!

Стешка ще довго кричала, та так, що вся вулиця чула. Решта домашніх лише співчутливо поглядали на Дуньку, лишаючи її сьогодні в спокої. Тільки за її спиною перешіптувалися: «Не протримається вона там довго. Виженуть з ганьбою, або щось гірше, гляди, станеться».

Дунька нікого не слухала. Вона вовтузилася у своїй постелі з сіна, а сон ніяк не йшов. Зазвичай вона засинала одразу, як заплющувала очі, але зараз дівчина відчувала кожную колючу травинку, що пробивалася крізь ряднину й колола через тонку сорочку. Знадвору долинав запах нічної фіалки та чулися стихнені голоси. Це до Оленки прийшов її любасик, Микитка.

Оленка була на два роки старшою від Дуньки. Щоліта вони вдвох, як наймолодші, ночували на горищі над сажем[5 - Саж - загін для свиней.]. Оленка часом розповідала їй про Микитку й про життя, яке вони разом собі наміряли. Дуньці було тринадцять років, і все, що вона знала про кохання, обмежувалося притисканнями на вечорницях і безхитрими дівочими розмовами. А ще історією Оленки й Микитки.

Так, як Микитка дивиться на Оленку, як просточе з нею всі вечори перед плотом, як носить пироги та яблука і захищає перед парубоцькою громадою... чи не так само сьогодні захистив її пан Орест? Як тепло лунали його слова, якою теплою була його рука на її чолі... А ще він придумав їй нове ім'я - Євка... Євка... Відтепер вона зватиметься так.

Євка

Зранку Євці було дивно вбиратися в панське та йти в палац тоді, коли решта сільських жінок вирушали в поле, а діти гнали худобу на пасовисько чи поралися по господарству. У Вітовському заведено було так: п'ять днів роботи на шляхетському фільварку, один день на своєму городі та неділя для всілякої хатньої роботи, себто прання, випікання хліба на тиждень і такого-сякого відпочинку. Але в косовицю чи жнива про неділю ніхто й не згадував - доки сіно чи зерно не будуть прибрані з поля, доти селяни не знали празників. Бо гріх гріхом, а робити треба: спершу панське, а тоді вже своє, як дощем не намочить.

Така доля була у всіх, кого знала Євка. І хоч як нестерпно було думати, що все її життя замкнеться у трикутнику між фільварком, церквою та хатою, інакшого життя вона й не чекала. Дотепер.

Тепер, ідучи на світанку на службу до панночки, вона обсмикнула пишну квітчасту спідницю, гордовито підняла покриту зеленою хусткою голову, вип'ячуючи вгору своє гостре підборіддя. Вона зробила перший крок у нове життя. Просто в калюжу за перелазом.

– Ой! – ледь втримала рівновагу вона, щоб не хлюпнутися в багнюку. – Хто води поналивав? Дощу ж три дні не було?

З-за кущів почулося тиготіння. Це сусідські хлопчаки вирішили пошуткувати над новоспеченою челядинкою.

– А щоб вам! – крикнула на них Євка.

Низ спідниці заляпався, черевики були вимашені в бруд, але часу випратися вже не лишалося. Євка підбрала довгі поли і чимскоріше попрямувала до палацу.

Усе сталося швидко – Веселина вилаяла її за брудну спідницю, так-сяк змахнувши висохлий пісок ганчіркою, та, повчаючи, начепила їй фартух до самої підлоги й нарешті повела в кімнату до Марти. Там, у світлих і затишних покоях панночки, вони відчинили віконниці, поставили на стіл воду для вмивання та чисті білі рушники й обережно розбудили Марту. Далі умили її, зачесали, заплели й убрали в сукню, ніби дівчинці було не дванадцять, а вдвічі менше років. Доки Веселина була в покоях, Марта поводитися чемно, але варто було лиш няньці вийти за двері, як панночка зумисно розливала воду чи розкидала подушки, примушуючи Євку прибирати.

– Звикай, – підморгнула маленька господиня. – Схотіла служити в палаці? Я тобі покажу, як мої сорочки й спідниці носити!

Євка згадала, що краще мовчати. Вона вже давно на власному досвіді пересвідчилася, що спершу мовчання дратує задиру ще більше, але з часом цькування мовчазної жертви набридає. Може, і з панночкою це спрацює?

Після сніданку Євка мала прислужувати на уроках. Від однієї думки про те, що вона знову побачить пана вчителя, їй робилось гаряче. Ну то й що, що він років на десять її старший. Вона незабаром підросте, а він обов'язково її дочекається.

Овіяна такими думками, дівчина понесла писемне приладдя та книжки в садову альтанку. Погода стояла по-серпневому спекотна, тож Євка знайшла собі місце на траві в тіні крислатої липи, щоб звідти спостерігати за альтанкою та чекати нових доручень.

Паненята прийшли незабаром. Першою йшла Марта, пихато закинувши голову й зиркаючи в бік Євки. За нею прямували два брати: старший Ілля та молодший Ярема. Обох братів Євка бачила раніше, але ніколи зблизька. Вони їй були не цікаві ні тоді, ні зараз, але від нудьги дівчина почала їх розглядати.

Іллі вийшло вже шістнадцять. Він був високим, статечним і дуже схожим на свою сестру – так само пухким і круглолицим, біловолосим, мав м'які риси й маленький ніс, усіяний юнацькими прищами. Крім того, Ілля видавався таким же гордовитим і пещеним, як його сестра, зверхньо поглядаючи в Євчин бік і не звертаючи жодної уваги на її низький уклін.

Ярема ж був наймолодшим, йому нещодавно сповнилося десять. Пшеничні кучері на його голові розліталися в різні боки, додаючи йому схожості з білою кульбабою. Яскраво-сині жваві очі двома вогниками горіли на обличчі, усе шукаючи нових пригод, комашок і равликів. Йому теж не було діла до Євки.

Аж раптом у сад увійшов пан учитель, і діти шанобливо підвелися зі своїх місць, коротко вклоняючись. Євка теж стояла, опустивши голову, і лише коли розпочався урок, а їй дозволено було знову сісти, вона заходилася крадькома зиркати на пана Ореста, милуючись його струнким, перев'язаним

случьким поясом станом і гарною мовою, що лилася, як річечка, з його вуст.

Спершу Євка навіть не звертала уваги на те, про що він говорив. Просто зазірала йому в рота, мріючи про щось далеке. Але згодом слова почали складатися в її голові, і вона незчулася, як сама уважно слухала урок. Паничі вчили польську. І коли вони записували нові слова на грифельних дошках, вона водила пальцем по долоні лівої руки, уявляючи, що записує там кожне слово. Вчитися виявилось цікаво.

– Євко! Євко, я до тебе звертаюся чи до кого?! – із палацу покликала Веселина, виводячи Євку із задуми.

Дівчина поспішно встала, ледь не перечепившись через пишні брижі спідниці, і поспішила на кухню.

Так минув день. Євка незчулася, як минув і другий, і третій. Вона приходила додому вже в сутінках, мало розмовляла, навіть у хату не заходила. Умивалася біля криниці та без вечері лягала спати до себе в сіно.

Але Стешці такий розпорядок до душі не припав.

– Степане, гляди, яке стерво ми з тобою виростили! – гукнула вона до чоловіка. – Та щоб ти побігла там, де люди не бігають!

– Ох, облиш її, Стешо... – відмахнувся старий Степан, ховаючи за спиною чергову пляшку.

– Чого це облишити? Я її годувала? Годувала! Та ще й одягала, леліяла! А тепер що, вона уявила себе панночкою? Ні в хату нічого не приносить, ні за холодною водою не береться!

– А що, правда, – встромила свій ніс Райка. – Марія он завжди з кухні щось своїм приносить! Ця б теж могла сім'ї допомогти! Хай би хоч вечорами шити з нами до хати приходила. А то спить на своєму горищі, як і в Бога за пазухою, а ми горбатимосся всю ніч над шиттям!

Євка лиш мовчки зайшла в хату. Знявши із себе панський одяг і накинувши свою стару сорочку, вона запалила лучину. У ці дні Євка втомлювалася більше, ніж на жнивах у полі. Постійні кпини панночки, докори й повчання Веселини: принеси, подай, занеси... А ще так багато нового почутого на уроках, що голова йшла обертом! І арифметика, і історія, і польська, і латина... А вона ж навіть письма не знала, бо школи в їхній сільській церкві не було – пан вважав, що дітям-селянам не варто вчитися, щоб, бува, думати не почали. І він мав рацію. Бо вже за ці кілька днів Євка почала думати вдвічі більше від звичайного.

Жіноцтво всілося навколо столу, кожна взяла до рук вишивку. Степан і Максим засопіли десь по своїх кутках.

Лучина світила тьмяно, майже нічого було не розгледіти, але вишивка мала бути гарною, бо це ж на Спаса всі мали гарними прийти, у нових вишитих сорочках – кожна у своїй. А як вийде погано вишита – то що ж люди скажуть?

Тому матір походжала навкруг вишивальниць, і як у котроїсь виходив невдалий стіжок, то колола голкою – чи в руку, чи в коліно. Євці діставалося найбільше, бо з вишиванням вона не ладнала.

– Руки колоти не можна! – не витримала вона. – Княгиня заборонила...

– Ах, княгиня?! А рідна мати в хаті тобі не княгиня! – Стешка вхопила дочку за її куцу косицю й відхилила голову назад так, що Євка ледь стрималася, щоб не крикнути. – Що ще тобі княгиня говорить?

Євка терпіла мовчки. Кажуть, що материні побої не болять, але цього разу боліло дуже. І голова, і серце.

Коли вже пішли спати, Оленка повернулася до Євки, кліпаючи величезними карими очиськами й переплітаючи свою розкішну брунатну косу в один тугий колосок.

– Завтра вулиця. Підеш? Про тебе хлопці питали.

– Та не хочу, ліпше виспатися, ніж тих юродивих цілувати, – відмахнулася Євка, заходившись і собі переплітатися.

Її смоляне волосся росло повільно й постійно ламалося, тож доводилося підрівнювати, підрізати. Від того підрізання часом і стрічку не було куди вплести. Тому Євка воліла радше ховати його під хустками, ніж виставляти напоказ.

– Минулого тижня ти теж на забаву не ходила. Це тоді мамка тебе покарала, упоперек до ганку прив'язавши? Ти прямо як Ісус тоді весь вечір хрестом провисіла!

– Не нагадуй, – буркнула Євка, затагуючи свою косицю.

– А Іван зі старшеньких про тебе питався!

– Той Іван все до мене тулиться, наче інших дівчат нема. Ясно ж, що він просто шукає когось, хто з ним легко під копицю піде.

– То Іван тобі не до душі? А хто ж тоді? Може, панич Ілля? Він такий нівроку, хоч і прищавий...

– Та годі тобі! Я на паничів не задивляюся!

– А даремно. Як візьме тебе заміж панич, то й ти станеш шляхтянкою.

– Ой, а ти багато знаєш селянок і служниць, які панями стали?

– Ну, знаю, що в нашого господаря пана Вітовського є коханка з Татарії, – змовницьки прошепотіла Оленка. – Він її з походу привіз і поселив у своєму маєтку у Василькові. Кажуть, вона гарна, як дика троянда! Приїхала вже з немовлям на руках, і Вітовський прийняв того байстрюка, як свою рідну дитину!

– Та ти що! Врешеш!

– Я сама його бачила! Він до нас в село приїздив на котресь зі свят. А ти думаєш, чого пана вже другий тиждень немає. Що, у Києві він, на війні з турками, чи може, у Василькові? Спробуй, запитай пані Серафиму!

– Не вигадуй! – Євка повернулася на інший бік і зробила вигляд, що спить.

– Ти поміркуй над моїми словами, – після короткої мовчанки знову озвалася Оленка. – Відхопиш панича – будеш плавати, як вареник у маслі. Може, ти й не красуня, але ж і не дурна, як деякі думають. Ти розумніша за нас усіх.

Вулиця

Того дня від самого ранку йшов дощ. Марта не виспалась і особливо знущалася з Євки, що аж пану вчителю довелося на неї прикрикнути. Уроки проводили у великій залі, і панночка весь час розливала напої на блискучі білі кахлі підлоги, примушуючи Євку плазувати перед усіма, витираючи. Далі було гірше, коли Марта лишилася з Євкою наодинці у своїх покоях і примусила ту стояти на одній нозі, доки панночка вишиватиме.

Додому дівчина поверталася пізно, змучена душею та тілом. Дощ минув, але тепер усі дороги перетворилися на місиво з багнюки, іти по якому було неможливо, щоб не намочити ноги.

Євка зняла свої черевички і, притримуючи поли одягу та кутаючись у новеньку свитку, побрела босоніж через село. Вона думала про свою господиню Марту й про те, що завтра все повториться знову. Від тієї думки йти зробилося ще важче. Занурена в думки, Євка незчулася, як звернула не на той провулок.

– Гляди, хто іде! Це ж сама панночка Дунька! – почувла знайомий голос вона.

Євка сторожко озирнулася. До неї наближалася ватага юнаків на чолі з Іваном. Їх було троє. Хлопці розвели навсібіч руки й обходили її з усіх боків, роздивляючись упритул. Як на зло, навколо не було жодної християнської душі, що могла б за неї заступитися, по сусідніх дворах лише собаки гавкали.

– Не займай, Іванку, – попросилася вона.

– А чого ж не займати? Сьогодні ж вулиця, а Оленка сказала, що ти приходиш збираєшся. Чи Оленка нам збрехала?

– Нам всім кортить почути, як там живеться в панських палатах! – додав рябий Дмитрусь.

– Є такий звичай, що як дівка не ходить на вулицю, то хлопці її й побити можуть, – солодким голосом сказав Іван, беручи дівчину за комір.

– Іванку, я кричатиму!

– То кричи, ще більше отримаєш!

Євка зібрала всю свою лють і голосно заверещала. Іван затулив їй рот рукою, хлопці озирнулися.

– Диви, щось ніхто не поспішає на поміч!

Іван легенько кинув Євку в руки Дмитруся, а той уже сильніше штурхонував її третьому, якого Євка не знала.

Від хлопців несло горілкою й тютюном. Їхні руки боляче пхали в спину, плечі й груди, хтось навіть ударив її під живіт. Євка даремно борсалася, намагаючись відбитися та вирватися з цупких рук.

Їй здавалося, що це тривало цілу вічність, аж доки не почувся кінський тупіт. Він пролунав несподівано, зовсім поряд.

– Досить! – почула знайомий голос вона.

Іванко обхопив її ззаду руками й повернув обличчям до новоприбулого вершника, насмішкувато шкірячись. Ілля ж, навпаки, мав суворий і незворушний вигляд, як і належало шістнадцятирічному лицареві.

– А чого це ми маємо припинити, паничу? У парубоцької громади є свої закони. Тож ідь собі далі, у них не втручаючись!

– Ця дівчина на службі в палаці, – озвався Ілля, поглядаючи зверху вниз. – Вона – власність панночки. Тож як ти смієш посягати на панське добре?

Іван стрімко нагнув Євку, що та аж зойкнула, вишкірився на Іллю й штурхнув дівчину просто обличчям в грязюку.

Хлопці гучно засміялися.

Важко відсапуючись, Євка підвелася. Вона вся була брудна – із голови до литок, а її панські обновки були схожі на дрантя волоцюги.

Панич не спішився, але й із місця не рушив, притримуючи свого жеребця. Він мовчки спостерігав, як Євка витирає з очей бруд і спльовує просто Івану під ноги. Лише коли вона, ледь перебираючи ногами, попленталася додому, він повільно пустив коня за нею.

Так і йшли, аж до повороту до Євчиної хати – вона попереду, а він верхи позаду. Там, на розі, дівчина повернулася до Іллі й тихо сказала, уперше зазирнувши йому в вічі:

– Далі не треба. Я сама.

Ілля кивнув, не зводячи погляду з Євки. Його обличчя так і лишалося незворушним, тож неможливо було збагнути, про що він думає.

– Може, подякуеш? – нарешті сказав він, розвертаючи коня.

– Я... – знітилася Євка, опускаючи очі та не знаючи, про яку саме вдячність ідеться.

Чи має вона тепер відплатити тим, чим зазвичай розплачуються жінки? Вона потопталася на місці й несміло запитала:

– Як ти хочеш, щоб я тобі віддячила, паничу?

– Пф, – пирхнув він, раптом усміхаючись. – Можеш по-польськи, можеш на латині. Здається, сказати «дякую» зовсім не важко.

– Д-дякую, – коротко відповіла дівчина, кланяючись, але всміхнутися у відповідь так і не змогла.

Їй було соромно. І за свої ниці думки щодо Іллі, і за те, що він бачив її принижену. Але хіба не щодня панич спостерігає, як панночка знушається над нею? Яка тоді вже різниця?

До ранку одяг не висох, і Євка дістала зі скрині свою стару сорочку, плахту та свитку. Аж чує, як матір її знову проклинає.

– Гляди, що через тебе накоїли! – вона вхопила Євку за шию й поволокла до вікна.

Хатні віконниці були обмашені кізяками, а на білій стіні хати вимальовувався величезний прутень.

– Вісова дівка! Чого в тебе все, не як у людей? Бач, не схотілось їй на забаву йти! То хлопці самі прийшли й кізяками нам хату обмашили! Оце доки сором цей не змиєш, на службу свою не підеш!

– Але мамо! Мене панночка висіче, якщо спізнюся!

– Я сама тебе висічу, якщо зараз же це все не позмиваєш!

Сестри й братова загиготіли. Євці ж здалося, що світ перевернувся з ніг на голову, і вона вже не знала, хто в ньому свій, а хто чужий.

Євка взяла цебро й заходилася обмивати кізяки. Ніхто їй не допоміг, навіть Оленка, що без діла стояла на перелазі й перебирала свою довгу косу.

У палац Євка спізнилася, але панночка ще спала. Веселина лише відкрила рота, щоб насварити, але, побачивши тоскне обличчя Євки та її стару одяжину, тільки мовчки відвела дівчину на кухню й насипала тарілку затірки зі шкварками.

– Сядь і поїж, – наказала вона. – Зараз знайду тобі щось перевдягнутися зі свого. Соромно...

– Це не мені має бути соромно! – не витримала Євка, гепавшись на лаву. – Хіба Господь не заповідав любити ближнього свого? Чому всі навколо ображають мене й думають, що це я вічно маю вибачатися, червоніти й дякувати? Я що, народилася під такою планетою нещасливою?

Веселина зупинилася на півкроці.

– Так, дитя, – суворо наказала вона. – Зараз ти спокійно поїси, я сама підніму панночку. А потім ми разом підемо до мене, знайдемо тобі якусь пристойну ганчірку одягти, і ти мені все розкажеш.

Невесела Веселина

Кімната Веселини була зовсім маленькою, але затишною. На підвіконні стояв букет польових квітів, а покривала й подушки рясніли вишивкою.

– О, якби я так вишивати вміла, то, може, мене мамка любила б, – мрійливо сказала Євка, із захопленням розглядаючи узор.

– Якби ти була моею дитиною, – відповіла Веселина, навіть не глянувши на Євку, – то мені було б байдуже, чи здібна ти до вишивки, чи ні.

– Справді? – здивовано підвела на неї очі та. – Але всі навколо твердять, що я ні на що не здатна.

Веселина зітхнула. Вона сіла на ліжку й втомлено втерла кінчиком хустки лоб.

– Усі ми люди, усі здатні ламатися. І завжди є хтось, хто хоче випробувати нас на міцність. Отут, усередині нас, є кілочок – у когось

він зроблений із глини, а в когось, як у тебе й у мене, – зі сталі. Але мій уже давно заіржавів...

Євка з подивом дивилася на цю кістляву й зморщену літами жінку, що завжди тримала спину прямо, ніби всередині неї й справді був стрижень. Ніби вона була створена для трону, а не для буденної метушні.

– Під час хрещення мені дали ім'я Василина. Та через мою радісну вдачу всі почали називати мене Веселиною, – раптом почала розповідати жінка.

Євка завмерла, навіть дихати перестала.

– Родом я з Литви, і потрапила на службу до батька нашого пана Вітовського. Він взяв мене як покоївку, а зрештою – і як коханку. Я була гарною – стрункою, із густою брунатною косою, високими ниточками брів... Та кохання швидко минуло, а я так і лишилася прислужувати в його сім'ї, виховуючи його дітей, а потім і онуків. Із того часу я більше не сміюся.

Жінка дістала якусь одержу, простягаючи Євці.

– Усе на тебе буде великувате, але ми трохи підшиємо й на сьогодні згодиться. А ось цю квітчасту хустку можеш лишити собі – мій тобі подарунок. Щоб ти не казала, що всі люди навколо злі.

Євка не могла вимовити й слова. Їй здалося, що вона відчуває біль Веселини десь там, усередині себе. Їй завжди важко давалися слова подяки – у їхній родині дякувати не було заведено. Тож вона просто підійшла до старенької й поцілувала її сухі, розперезані зморшками руки.

Мисливець

Того дня Євку відпустили раніше. Вона здогадувалася, що про це подбала Веселина. Була субота, тож замість уроків панські діти могли взятися за свої справи, і Марта весь день провела з матір'ю, ляльками й шитвом, тоді як брати з учителем поїхали верхи кудись у Боярку. Євка тішилась, що вдалося уникнути зустрічі з Іллею, бо почувалася б не зручно. Так само як вона не вміла бути вдячною, Євка не любила бути зобов'язаною.

Попрощавшись із челяддю, дівчина знову пішла лісом, через балку. Тут, серед хачів і лапатої папороті, вона почувалася щасливою. На пагорбі над річкою росла велика верба, уся покручена та вивернута з корінням. Таке дерево односельці називали кракотою або виворотнем. Казали, що під ним жив сам чорт. І хоч Євка чорта боялася, але дерево було таким розлогим і зручним, що гріх було не залізти. До того ж згори світ завжди здавався інакшим.

Дівчина довго сиділа, милуючись рівним плесом і призахідними променями, що вигравали на її хвилях. Аж раптом побачила косулю, що прийшла до водопою. Струнка тварина з маленькими рогами й настовбиченими вухами уважно зогледілась довкола, але принишклу Євку на дереві не помітила. Вона повагом підійшла до води, усе ще сторожко зиркаючи своїми подитячому великими очима.

Раптом у повітрі пронеслась стріла, за нею друга, третя. Косуля впала на траву. Її очі благали про допомогу, але було вже запізно. До косулі підійшов хлопчик, на півголови від неї вищий. Вдягнутий він був у довгу чорну сорочку, яку носять татари, і сірі шаровари. Густе чорне волосся

Його було розтріпане, стирчало в усі боки й падало на очі, закриваючи від Євки його обличчя.

Від несподіванки дівчина тихенько скрикнула, ледь втримуючись на дереві. Юнак повернув на неї голову, і Євка розгледіла його красиве смагляве лице, тонкий ніс і розкосі чорні очі, що хижо дивилися в її бік.

Хлопець знову взявся за лук, і Євка миттю підняла руки над головою, мало не зриваючись із гілки. Її переляканий погляд переходив від мисливця до його здобичі. Євка вже не знала, кого їй було шкода більше – себе, якщо хлопець вирішить підстрелити її, чи бідну тварину.

Юнак лише скривився, стискаючи губи, і, повернувшись до косулі, випустив іще одну стрілу, щоб добити тварину.

– Господи! – викрикнула Євка з жахом. – Ти її убив!

Хлопець мовчки перевів погляд на юнку, підіймаючи вгору густу чорну брову.

– Це панський ліс! Тут не можна полювати! – випалила дівчина й пошкодувала, що не промовчала.

Але незнайомець лише вишкірився і, зваливши собі на спину тушу, щез у хащах.

Ранок понеділка починався, як звичайно.

– Наталко, піди шуліку від курчат нажени! Та щоб тобі провалитися, Олено, дитя, ти можеш вбиратися швидше?! Уже он Степанова з дочкою в поле пішла, а ми все ще в хаті ніжимося! Диви, усі білоручками, наче наша Дунька, станемо!

Закутана в хустку мати, кругла, наче калач, уже однією ногою стояла на перелазі.

– Оленко, донечко моя, це ж тобі замість Дуньки тепер череду гнати доводиться! – похитала головою Стешка, спостерігаючи, як Олена виганяє корову через ворота.

– Та відчепись ти вже від Дуньки, – не стерпів брат Максим. – Ти ж сама її в палац сторгувала, так чого тепер життя їй не даєш?

– Я сторгувала? Це я сторгувала?! Люди добрі, дивіться, хто на матір рідну голос підіймає! Наталко, та годі тобі баблятися вже, ніяк не наумивається вона! Скоро дірку в щоці протреш!

Євка стояла в самому кутку двору, під рясним кущем калини, і чистила свої черевики. На голову вона вже закрутила подаровану Веселиною хустку, і її думки були про те, які гарні мають бути червоні маки на зеленому тлі хустки.

Нехай собі лається. У неї ж всередині є сталевий кілочок. А його нелегко зламати.

Євка йшла по вулиці, милуючись сама собою. І свитка сиза з галунами, і спідниця строката, і запаска біла. Та й сама вона не така вже й страшна, як каже її мамка. Карі очі, довгі чорні війи й високі брови – усе на місці. А що зростом невелика та худюща – то їй лише тринадцять літ, ще буде час і грудям вирости, і стегнам.

Так дійшла вона до палацу, змахуючи з придорожніх кущів залишки ранкового туману.

- Дунько! Чи як тебе там, Євко, що ти плентаєшся? Хіба не знаєш, що вчора господар приїхав? - прикрикнула на неї Марія, місячи хліб на кухні.

- Не знаю... - байдуже знизала плечима Євка. - А що мені до того?

- Він усю челядь за сніданком збирає. Має про щось із нами говорити, - підморгнула Оксана. - Ну, чого стоїш соляним стовпом? Іди панночку будити!

Уся челядь і пахолки зібралися в обідній залі, вишикувавшись попід стіною. Євка вперше була тут і з цікавістю розглядала ліпнину на стелі й коштовні турецькі килими. Посеред зали стояв довгий стіл і дванадцять вишуканих дерев'яних стільців. Нарешті до зали зайшла панська родина: княгиня під руку з Іллею, Марта, Ярема та пан учитель. Вони сіли навколо столу, нічого не торкаючись до приходу пана Вітовського.

Як на зло, учитель сів спиною до Євки, а Ілля якраз навпроти неї. Кинувши на Євку байдужий погляд, він почав розмову з паном Орестом про історію Речі Посполитої. Ніби ненавмисно тарілка з пиріжками спорснула з-під його ліктя й дзвінко розбилася от підлогу.

- Євко, прибери, - кинув він.

Дівчина стисла зуби та кулаки. Вона відчула на собі погляди всіх присутніх. Хтось її жалів, хтось подумки сміявся. Веселина лишалась незворушною, як кам'яна статуя.

«То такою я маю стати, щоби вижити тут? - подумала Євка, відводячи погляд від Веселини. - Я так не хочу. Я так не буду. От побачите».

Вона мовчки принесла з кухні віник і совок і неспішно почала підмітати дрібні скалки з-під ніг панича, за одно обмітаючи підлогу полами своєї щойно випраної спідниці.

Ледь Євка встигла підвестися, як у світлицю зайшов сам пан - господар Антанас Вітовський. Зайшов не один - його рука лежала на плечі чорнявого хлопчини. Євка так і завмерла із совком у руці й відкритим ротом - той хлопчик був її суботнім знайомцем, безжалісним мисливцем із лісу.

Юнак теж її помітив. Щось блиснуло в його очах, і губа ледь-ледь підстрибнула вгору. Так шкіряться собаки та вовки. Хлопець стояв з прямою спиною й гордо піднятою головою, але Євка відчула, що він відчувається тут чужинцем. Його гаптований золотом синій жупан пасував йому менше, ніж та чорна сорочка. У ньому він почувався, ніби в клітці, ніби сам був тією загнаною косулею.

- Це мій син - Амір Вітовський. Більшість із вас його вже знає. Відтепер він мешкатиме з нами в палаці. Це все. Можете розходитися.

Євка помітила, як щільно стиснулися губи княгині. Вона зробила над собою зусилля, щоб підвестися з-за столу й простягнути Аміру руку для поцілунку, але жодного слова видавити з себе так і не спромоглася.

Дівчина хотіла вже йти разом зі слугами, але голос пана її зупинив:

- А це ще хто? Новенька?

Розвернувшись, Євка низько вклонилася. Із віником, совком та зібраними з долівки пиріжками вона мала комічний вигляд. Діти засміялися.

– Це Євка, нова покоївка Марти, – зробивши над собою зусилля, нарешті вимовила пані Серафима.

– Євка? Маєш циганську кров? – запитав пан, сідаючи на чільне місце за столом.

– Ні, милостивий пане. Просто вродилася смаглява, – опустила очі долі дівчина.

Утім, їй вдалося краєм ока розгледіти господаря – він був високим, добре складеним, із довгими вусами й русими кучерями по плечі, на яких пробивалася сивина. Антанас дивився на неї з цікавістю, покручуючи вус, і Євці захотілося провалитися під землю від такої уваги.

– Можеш іти, – махнув на неї рукою пан господар. – Господи Ісусе, благослови нашу їжу...

Євка з полегшенням лишила світлицю. Їй треба було начистити черевики панночки, підготувати альтанку до уроків і встигнути проковтнути свій небагатий сніданок із хліба з молоком. А потім, на заняттях із латини, яка ніяк не втовкмачувалася дівчині в голову, Євка сподівалася нарешті перевести подих і подумати над усім, що сталося вранці.

Вийшовши надвір і, за звичкою, лігши просто на траву, розсіяним поглядом, мов причинна, Євка спостерігала за білими хмаринками, що пропливали над верхівкою розлогої липи, і розмірковувала. Зрозуміло, чому Марта знущується з неї – для панночки це вже стало звичним, але Євка ніяк не могла взяти до тями, навіщо було так поводитися Іллі. Спершу він її захищає, потім принижує. Ще й перед самим паном! А ще той хлопчик-мисливець... Як вона могла нагрубити йому вчора! Але ж звідки їй було знати, що він теж панич!

За такими думками Євка й незчулася, як із дому вийшов пан учитель зі своїми вихованцями. Юнка стрепенулася, зводячись на ноги й похапцем поправляючи хустку, що з'їхала на потилицю. Вона опустила голову, вітаючи мовчазну процесію, яка виходила з дверей палацу, і готуючись до чергової наруги від Іллі чи панночки. Але паненятам тепер було не до неї. Нині в житті дітей з'явився новий брат.

Братня любов

Іллі ледь сповнилося три роки, коли він уперше побачив Аміра. Той довгоочікуваний ранок, коли батько нарешті повернувся зі свого довгого кримського походу, навік закарбувався в дитячій пам'яті. Побачивши тата – такого великого й рідного, у розкішній хутряній шапці й оксамитовій делії, Ілля хотів вирвати свою руку з матеріної та щодуху побігти в обійми. Але мама стримала його порух, а за мить і сам Ілля більше не міг ступити ні кроку: у відритому ридвані сиділа красива татарка, тримаючи на руках запеленане немовля.

– Знайомся, Еліаше, це твій брат. Звати його Амір Антоній Вітовський.

Той найперший спогад дитинства, такий далекий, але такий болючий, повертався до Іллі щоразу, коли мама брала його за руку й дивилася своїми

сумними, глибокими очима. Як же матір пробачила батьку коханку? Як смів він привезти із собою татарську бранку та поселити її в сусідньому селі наложницею, удаючи, що ніхто про це не здогадується?

Батько примушував зустрічатися з Аміром, брататися, нібито вони й справді були рідними, тренуватися разом у бою на шаблях та в стрільбі. А тепер тато вирішив узяти до себе цього позашлюбного сина... Сама лиш думка про це примушувала Ілля скреготіти зубами й щосили зчеплювати кулаки.

А тепер ще й доводилося йти на уроки разом із цим виродком, їсти з ним за одним столом і спати в сусідніх покоях. От би прибити його ненароком...

Ілля першим вийшов з палацу й попрямував до альтанки. Він відчував на собі застережливий погляд учителя й намагався жодним чином не виказати свого роздратування. Він же уроджений шляхтич, не абихто, татарське поріддя...

– Амیره, а розкажи нам, які науки знаєш... – запитав пан Орест, коли діти підходили до їхньої оточеної липами галявини.

Ілля вже не міг стримався.

– Та він же дикун! – презирливо надуваючи товсті губи й задираючи вгору ніс, вигукнув він. – Дикуні не те що читати – вони й розмовляти гаразд не навчилися!

Амір змовчав, лише його розкосі очі звузилися ще більше. Він нагнувся було, щоб поправити сап'янець, але натомість, набравши повну пригоршню піску й стрімко крутнувшись, сипнув тим дріб'язком Іллі просто в обличчя.

– А-а-а, бісове байстрюча!

Але Амір уже скористався його сум'яттям і за лічені секунди повалив свого старшого та дужчого брата на землю. Лівою рукою він придавив горло, а правицю, стиснуту в кулакові, заніс високо, готуючи до удару.

– Припиніть! – гримнув учитель, і Амір послабив хватку.

Цього вистачило, щоб Ілля встиг випручатися й звестися на ноги, із силою відкидаючи брата просто на кущ шипшини.

– Досить!

Учитель став між ними, широко розводячи руки, позираючи на задирак з висоти свого зросту, готовий щомиті взяти одного з них за комір, мов шкідливе кошеня.

– Може, ви забули, але ви в мене на уроці. Як закінчаться заняття, то можете хоч повбивати один одного, але зараз поведіться так, як і належить синам поважного шляхтича.

Хлопці сіли на різних кінцях альтанки, час від часу хижо презираючись.

– Коли знову захочеш здійняти на мене руку, то пам'ятай, що я перший син, а ти байстрюк, – шепнув Ілля, коли їх відпустили на перерву, а Євка простягнула миску пиріжків з грибами.

Амір тільки гмикнув у відповідь.

– Коли ти знову захочеш розлютити мене, то пам'ятай, що у мене є це, – Амір показав на татарський ніж, що висів на поясі в коштовно

інкрустованих піхвах. – Гострій сталі байдуже, чий ти син і якого кольору в тебе кров.

Ой чие ж то жито

Біля церкви було людно. Пахло свіжим гречаним медом і яблуками. У кожному дворі Вітовського росло по кільканадцять розлогих яблунь, тож сьогодні, на другого Спаса, люди несли свій червонобокий урожай, щоб зробити «свячене». Кошики, наповнені фруктами, горнятками з медом, сухими маківками та колосками, вишикувалися двома струнками рядочками на споришеві перед старенькою дерев'яною церквою. Піп уже скінчив вранішню службу, але святити врожай не поспішав – чекав, доки пан із його сім'єю повагом вийде з церкви та сяде на своє чільне місце за завчасу приготованим йому дерев'яним столом із узваром, пирогами та горілкою.

Сьогодні був особливий день – не просто празник, а храмове свято. Церква, за легендою, побудована ще чотири століття тому славетними вітськими боярами, які звели тут Змієві вали та захищали Київ від орди, називалася Преображення Господнього. По-простому – Яблучного Спаса. Тож для села Вітовського сьогодні було храмове свято. Хто мав тут родичів – із Боярки, Будаївки, Віти та Василькова – усі поз'їжджалися святити та їсти свячене.

Усі Євчині родичі теж з'їхалися до купи – і сестра Хведора з іншого села приїхала, і двоє тіток, і старий дядько Василь, що ледь перебирав ногами. «Дунько, ану живо заплети мене! Щось стрічка розв'язалася!», «Чорнява, що ти одних червувих яблук набрала? Хіба очей не маєш?», «Гей, бісове поріддя, чого ти плентаєшся позаду? Якби я була на місці панночки, то давно вже тебе вигнала!» І так із самого ранку. Якби комусь із родини хотілось покритчати чи вилити злість – Євдокія була тут як уродилася.

Тепер, стоячи перед церквою та приймаючи на себе щедрий ківш святої води, Євка крадькома дивилася на стіл, за яким сиділа панська сім'я. Раніше їй було байдуже. Скільки років підряд вона отак-от стояла біля церкви на Спаса й дивилася на панську родину, скільки разів терпіла стусани й прокльони від своєї рідні. Але нині все було інакше. Тепер менше за все вона хотіла бути осоромленою перед своїми новими господарями – панночкою й паничами, а особливо ж перед паном учителем, що поруч із іншими дрібними шляхтичами стояв за спиною Вітовських. Одна справа, коли нею потурали самі пани, а інша – коли своя ж сім'я межи людей.

Не встигли посвятити збіжжя, як де не взялися скрипки й басолі. Під гучну музику хлопці повели дівчат у танок. Євка ж поспішила сховатися в віддалений куток галявини, щоб не потрапити більше нікому на очі. Тут, на колоді під розлогим кущем горобини, уже сиділа тітка Кальопа, молода вдовиця, місцева знахарка, оточена старшими бабами.

– Заспівай нам своєї, тужливої, – улесливо звернулася до тітки баба Федора, якій було вже більше ста літ.

– Та якось не поже на празник тужливе співати, – почала було Кальопа, примружуючись, ніби від яскравого сонця.

Усі знали, що то сказано було лише для «так годиться» і що їй треба тричі просити. І не тому, що тітка Кальопа була така прохана й горда, а просто звичай такий.

Хоча Кальопа й справді мала славу гонорової. Попри те, що вони були сусідами, Євка завжди обходила тітку десятою дорогою – побачивши знахарку, дівчині хотілося забитися в куточок, зачаїтися й перечекати, щоб Кальопа її бува не помітила. От і зараз дівчина прикинула, ніби приростаючи до колоди, на якій сиділа.

Тим часом баби попросили втретє, і тітка стиха завела, підпираючи руками свою чепурну голову:

Ой чие ж то жито, чиї ж то покоси?
Чия ж то дівчина розпустила коси?

Час ніби зупинився. Уже не існувало ні гучних музик, ні попа, ні пана. Євка розчинилася в пісні й срібному голосі Кальопи.

Коси розпустила, гулять не ходила.
Зустріла козака, його й полюбила.

Далі пісня розповідала про те, як козак зібрався в похід на Крим, залишаючи вдома молоду дружину на піклування своєї матері. Свекруха ж захотіла звести молоду невістку зі світу й відіслала її в поле жати жито. Та послушалася й працювала так довго й тяжко, аж доки не стало сил; тоді молодиця перетворилася на тополя, аби тільки втекти від лихої долі. Аж тут саме чоловік із війни повернувся...

Не питайся сину, де твоя дружина.
Бери шаблю в руки, рубай тополину, –

жалібно протягла тітка Кальопа, та так, що Євці на очі навернулися сльози.

– Боже, невже він її зарубав? – не втрималася Євка, і баби на неї одразу прицикнули. А її старша сестра Хведора, що якраз підійшла до гурту, лише мовчки пустила очі під лоба, натякаючи, що Євка знову робить щось не так, як заведено.

Виявилося, що тополя вчасно заговорила до козака. Та ще й подарувала йому дитину, яку він знайшов у вітті. Але молода дружина так ніколи й не стала знову людиною.

– Ой, та що ти розрюмсалася, як мале дитя, чесне слово, – цього разу прикрикнула Хведора, сама насилу стримуючи сльози.

Але плакала не Євка. За нею на пеньку сидів Ярема й умивався дрібними сльозами.

– Матір Божа, паничу! А ти що тут робиш? – заголосили жінки. – Зараз пан тебе схопить, скаже, що це ми тебе до сліз довели, велить різками покарати!

Жінки спробували заступити собою Ярему, але було запізно: пан учитель і панич Ілля вже прямували до їхнього кутка.

– Не можна, щоб вони дізналися, що я плакав через якусь пісню, – шепнув Ярема Євці на вухо. – Особливо Ілля. Він кепкуватиме.

Євку обсіпало морозом, вона залякла, ніби вкопана. Налякані погляди жінок і широко розплющені дитячі очі, сині-сині, замиготіли перед нею в калейдоскопі.

– Зараз усім нам дістанеться на горіхи, – беззвучно проказала баба Федора.

Чекати більше не можна було. Євка вхопила Ярему за рукав і, користуючись прикриттям, яке мимохідь влаштували жінки, шмигонула з ним у ліс.

Церква височіла на самому узліску, за яким починалася широка балка. Євка добре знала лісові стежки, тож, не відпускаючи Яреминої руки, чкурнула вниз, ховаючись під стовбуром нахиленого до землі дерева.

Діти важко дихали, прислухаючись. За ними ніхто не йшов.

– Ти така смілива, – нарешті спромігся сказати Ярема, поволі зводячи на Євку очі.

– Ой, ну а що лишалося робити, – ніби виправдовуючись відповіла та, втупившись у свої запилені босі ноги й ніби щось там колупаючи.

– Було ніяково. А ще було дуже страшно повертатися.

– Умієш тихо ходити? Нам треба обійти церкву з іншого боку. Думаю, твої сльози вже висохли. Обітрись рукавом.

Ярема послухався, насухо витираючи всіяні рудими веснянками щоки.

– Як спитають, де був, скажеш, що загрався й не помітив, як відійшов далеко. Ось тобі палиця. Уяви, що це твоя шабляка. А тут, у балці, до речі, живуть чорти, – моторошним голосом сказала вона, зводячись на ноги. – Страшно?

Хлопчик згідно кивнув.

– Не бійся, ти ж лицар. У тебе й шабляка є! Ходімо, лицарю!

Нагорі жваво грала музика й дзвеніли чарки з горілкою. А сюди, донизу, долинали лиш відлуння свята. Було так тихо, ніби в іншому світі. Діти пробиралися крізь чагарники, перестрибуючи через рівчаки та обламуючи сухе гілля, щоб розчистити шлях.

– Тут так...

– Лячно?

– Ні... Гарно. Мені тут із тобою подобається більше, ніж там, нагорі...

– Знаю, – посміхнулася Єва. – Я сама люблю тут гуляти. Коли зовсім нестерпно стає, я втікаю сюди. А люди бояться цього місця, наче проклятого, тому мене тут ніколи не шукають. Кажуть, тут живе нечистий з рогами, але цить, нікому про це не кажи!

Вони обійшли пагорб, на якому стояла церква, і поволі підіймалися вгору.

– Ось він! – крикнув хтось з-за дерева.

Це був Амір. Такого холодного й безжалісного погляду Євка не бачила ніколи в житті. І хоча Амір був однолітком Євки, але вдвічі сильнішим. Його спритне вишколене тіло рухалось по-котячому гнучко та беззвучно, тож Євка й незчулася, як він схопив її за зап'ясток, витягуючи за собою нагору.

– Як ти смієш викрадати панича? – гаркнув на неї юнак.

Музика стихла. Усі припинили.

– Боженьки, і двох тижнів не пропрацювала, як уже в халепу влізла! Я так і знала, так і знала! Горенько яке! – зарюмсала Стешка.

– Мамо, мовчіть, – наступила їй на ногу Хведора.

– Вона не винна, ми просто гралися, – показав на свою палицю Ярема, але його швидко відвели вбік до няньки.

– Що це за пустощі такі? – звернувся до Євки пан Антанас Вітовський.

– Ми просто бавилися, – не сміючи підвести очі, відповіла Євка.

– Бавилися? Мій син зникає бозна-куди, повертається весь брудний, у пилюці, порізаний ожиною, а ти кажеш, що ви просто бавилися?

Євчині губи пересохли. Вона злегка їх облизала й відчула в роті солоний присмак крові. Усі дивилися на неї. Усі, і навіть учитель. Як він на неї дивився – жалісно чи байдуже? Євці забракло сміливості підвести очі й побачити. Вона топталася на місці, прикриваючи клаптем сорочки розідране ожиною коліно.

– Думаю, десять ударів батога тобі вистачить? І щоб я тебе в палаці більше не бачив!

– Тату! – викрикнула Марта.

Вона була вбрана, наче лялечка, у рожевій сукенці, шовковій хустці й щедрих намистах. Очей не відвести.

Марта закопилила губу:

– Тату, я не хочу іншу челядницю. Я хочу цю.

Євка не знала, радіти їй чи сумувати. Але від здивування незчулася, як підвела на Марту очі.

– Ну... – пан Вітовський роздумував. – Тоді нехай буде дванадцять канчуків[6 – Канчук – нагайка, батіг.]. А завтра на світанку, щоб ти вже була в покоях панночки! І щоб навіть близько не підходила до моїх синів. Побачу – власноручно приб'ю! Починайте.

Один із панських пахолків узяв батога. У натовпі зашепотіли:

– На Святого Спаса... Боже борони!.. Зовсім пан із глузду з'їхав чинити таке в празник...

Євку відвели до берези, що росла за церквою.

– Батьку, не треба... – тихенько почав скиглити Ярема, але було запізно.

Батіг дзвінко залящав у повітрі та боляче впився в спину Євці, розриваючи полотно сорочки.

– Матінко Божа, за що ж ти нас, грішних, так караш? – заголосила Стешка, але в ноги пана так і не кинулася.

Ніхто з рідні не кинувся. Усі стояли й дивилися, як батіг, у черговий раз прорізаючи повітря, лишає слід на Євчиній спині. Та мовчала, лише злегка

здригаючись. Вона закусила рукав, як вчила її колись сестра, і мовчки терпіла. Було гірко нести покарання за всіх. Боляче, соромно, нечесно...

Після четвертого удару дівчина перестала рахувати. Аж раптом десь, ніби далеко-далеко, залунав сріблястий голос, який підхопили десятки інших жіночих голосів:

Ой чие ж то жито, чиї ж то покоси?

Чия ж то дівчина розпустила коси?

Вона незчулася, як усе закінчилося. Але хор продовжував виводити на два голоси тужливу пісню про тополю. Євка не могла більше стояти на ногах і важко опустилася на розпанахані ще в лісі коліна, сідаючи на витоптану траву. Усі якось дивно дивилися на неї, і Євка ніяк не могла взяти до тям, що ж дивного було в їхніх поглядах.

А малий Ярема тепер ридав, навіть не прикриваючись, лише винувато зиркаючи на Євку. Вона усміхнулася йому ледь помітно, кутиком вуст, і похитала головою. Він схлипнув ще раз і перестав плакати, мужньо шморгаючи носом.

Хор доспівав.

– У нас же свято, що ви розвели тут бабську печаль. Де музики? Чого не граєте? – гримнув пан Вітовський.

Знову заграла басоля, защебетала скрипка.

– Семене, ну ж бо, обережно перенеси її до мене в хату, – наказала тітка Кальопа, блискаючи очима й кидаючи палючий погляд на пана. – Чи ти вже п'яний, Семене? Тьху, батько називається. Хлопці, хто тверезий? Понесіть її. Та не торкайтеся спини! Стешко, неси свіжу сорочку!

– Та де я на таку чортову дитину сорочок напасуся! – крикнула Євчина матір, спльовуючи собі під ноги. – Оце мамці дісталася нагорода на старість. Треба було її тоді в полі забути й не вертатися!

Знахарка

Євка вперше була в Кальопиній хаті, хоча стільки разів проходила повз її двір. Дівчину поклали животом донизу на стіл, підстеливши чистий рантух.

Сестри принесли сорочку, дали напитися води.

– Усе, ідіть далі святкувати! Я сама розберуся, – скомандувала Кальопа, виганяючи з хати жінок і дівчат.

Вона зняла просяклу кров'ю сорочку та заходилася промивати рани.

– Не бійся. Я трохи знаюся на травах. Скоро не болітиме.

– Та я і не боюсь, – тихенько відповіла Євка.

Невже ця горда жінка, від одного вигляду якої в Євки завше дрижали коліна, і справді сама взялася за її лікування? Вона співала їй і навіть посміла забрати з-під самісінького панського носа... Чому ж Євка раніше

остерігалася знахарки? Можливо, тому, що таємно завжди хотіла бути, як вона?

- А ти, як кластимеш свої трави, розкажуй, що робиш, - раптом осміліла дівчина. - То і я знатиму наступного разу, як себе вилікувати.

- Ач яка! - плеснула руками по колінах тітка, хитрувато мружачись. - То ти ще не раз збираєшся скуштувати батога? Більше про таке навіть не думай! Добре, що Богдан, той пахолок, упівсили бив. А якби на повну? То б уже й не жива була.

- Тітко Кальопо, - підвелася на ліктях Євка. - А чого всі на мене так дивилися? Наче вперше бачили.

- Ну, то може, і вперше. Усі чекали, що ти почнеш звинувачувати інших, розплачешся чи почнеш просити милості в господаря.

- Не знаю, - знизала плечима Євка. - А що б змінилося, якби я просила пощадити?

Тітка Кальопа похитала головою.

- Отож нічого. То навіщо марно витратити сили та ще й принижуватися перед цими панами. Якщо схочу, зможу й ввечері поплакати, коли вже ніхто не побачить.

Жінка лише посміхнулася своєю загадковою посмішкою.

- Випий, - сказала вона, підносячи теплий відвар.

Пахло мелісою та ще чимось незнайомим.

- Поспи зараз. Пам'ятаєш, що до завтра маєш уже бути на ногах? Ти ж не з тих, хто так просто здається ворогу?

- Я просто не хочу ні з ким ворогувати, - відповіла Євка, позіхаючи. - Хіба так не можна жити, не ворогуючи?

Зранку прокидатися було важко. Ще важче виявилось поворушитися.

Кальопа поралася поруч. Вона налила настояних трав, відкраяла шматок паляниці й внесла з погребу кавалок масла та пару огірків.

- Чим багаті, - простягнула Євці їжу вона.

Євка вдихнула прянощі, неспішно відпиваючи з кухля, і одразу скривилася, схопившись за груди.

- Не знаю, чи зможу з'їсти бодай крайку. Мені навіть ковтати боляче, - зізналася вона у відповідь на питальний погляд Кальопи.

- Побіжу до сусідки, попрошу для тебе молока...

- Немає часу, - похитала головою дівчина. - Уже розвиднюється. Не переймайся, тітко Кальопо, мене в палаці нагодують.

Євка спробувала підвестися на ноги, але ноги не тримали. Зойкнувши, вона ледь втримала рівновагу.

- Твоя сестра занесла одяг і взуття. Поможу вдягнутися, - заходилася біля Євки Кальопа.

Тепер Євка могла розглядати жінку, не криючись. Вона була молодою й проворною, пишною та гарно складеною. Її красиве обличчя супилося, коли Євка знову зойкала від болю, і вдоволено всміхалося, коли дівчині вдавалося щось зробити без сторонньої помочі. Перевдягаючи дівчину у свіжу сорочку й корсетку, вона пестила Євку по голові, заспокоючи й тихенько нашіптуючи, що незабаром усе загоїться.

– Чому в тебе таке дивне ім'я? – нарешті наважилася запитати Євка, затагнувши пояс. – Ні в кого в селі такого немає, усі кажуть, що воно незвичайне.

– Дяк був напідпитку, коли хрестив мене, – відказала молодиця, ніби відмахуючись. – Та ще й мама якусь копійку недоплатила, то він тицьнув пальцем у календар і знайшов це ім'я – Калліопа. Знала б ти, як я не любила це ймення в дитинстві! А потім один мандрівний студент розповів мені, що була така свята мучениця. Вона була дуже доброю та дуже красивою.

– Як ти? – підморгнула Євка, силкуючись посміхнутися.

– Та де, Дунько! Гарнішою! А ще свята Калліопа сповідувала нашу віру. Тож вороги церкви християнської знайшли її та побили, відрізали їй груди, але Янгол Божий зцілив її.

– А потім?

– Потім її знову мучили: підпалювали смолоскипами, сипали сіль на рани, терли їх щіткою і, зрештою, відрубали голову.

– Ого, то мені пощастило, що були лише канчуки...

– Ну і, зрештою, вона стала грецькою святою. Навіть не знаю, де той дяк її ймення вичитав. Та все життя мене називають просто Кальопою.

Живі сірі очі Кальопи, обрамлені пучком довжелезних чорних вій, на мить спохмурніли, але Євка вивела її з задуми:

– А знаєш, як мене називають у палаці?

– Та як же?

– Євкою.

– Гарно. Я тебе теж так називатиму, хочеш?

– Хочу.

Панські марципани

Рожевий світанок перетворювався на ранок. Щебетали птахи, радіючи новому дню. Євка не чула того щебетання. Перед нею простягалася довга вулиця, яка вела до палацу, і вона повільно пленталася нею, спираючись на палицю й сподіваючись нікого не зустріти дорогою. Але, як на біду, назустріч ішов старий бондар Василь, а за ним дві материні подруги. Найгірше, що в кінці шляху вів свого коня Іван.

Дівчина втягнула голову в плечі, намагаючись здатися непомітною, але перехожі зупинялися перед нею, самі опускали очі й низько кланялися. Навіть Іван, проходячи мимо, тихенько сказав:

– Доброго ранку, чорнява.

Євка відповіла коротким кивком. Це було дивно й незвично.

Не зводячи голови, дівчина попрямувала далі, стиснувши зуби від болю й не звертаючи більше уваги на перехожих, доки не увійшла у ворота панської садиби.

Палац прокидався. Відчиняючи віконниці й заколюючи важкі оксамитові фіранки, щоб впустити світло в покої Марти, Євка спостерігала, як прокидається і її панночка, зніжена, вередлива дитина. Чому Марта заступилася за неї? Якби не вона, не служити б Євці більше в цьому розкішному маєтку та не бачити більше пана учителя, нехай відтепер і крадькома. Уперше вона відчула вдячність до своєї господині.

– Вітаю тебе, панночко. Уже час вбиратися до сніданку, – лагідно проказала Євка.

Марта манірно потягнулася в ліжку й перевернулася на бік, підклавши руку під голову й змірюючи Євку хитрим поглядом.

– Думала, ти й не підведешся після такого. Напевно, пахолок тебе пошкодував сильно бити. Наступного разу я попідкуюся про те, щоб били в повну руку.

Куди й поділася вся ніжність, яку мить тому Євка тримала для панночки. Дівчині захотілося вхопити зі столу глечик із квітами й щосили жбурнути його просто в обличчя своєї господині. Але вона стрималася. Натомість лише сказала:

– Чому панночка за мене заступилася вчора?

– Заступилася? Хіба? Я просто попросила лишити тебе собі. Бо ти норовлива конячка, а норовливих цікавіше приборкувати. Нехай хлопці приборкують кобил, а я приборкуватиму служниць. Далєбі, тепер ти будеш сумирніша та слухняніша. Вважай, що це було лиш попередження.

Євка заплющила очі й дорахувала до десяти, щоб заспокоїтися. Так радив хлопцям пан учитель, щоб ті вчилися стримувати свій гнів.

Марта пішла на сніданок, лишаючи Євці завдання – закінчити вишивку, котру дала їй мати. Це була скатертина із такого тонкого полотна, що Євці лячно було його навіть торкатися. По ній золотими нитками стелилися фантастичні жар-птиці й квітчасті візерунки.

Сидячи в передпокоях у Марти, Євка дивилася на вишивку, ледь не плачучи.

– Я ж казала панночці, що вишиваю геть погано... – прошепотіла сама до себе вона. – Як не вишиватиму, то отримаю на горіхи, але як вишиватиму, то мене зовсім за таку роботу вб'ють...

Знадвору долинули веселі крики. Це панські діти пішли на заняття. Сьогодні вони мали розпочати з арифметики, яка так подобалася Євці. Певно, там зараз сперечаються Ілля з Аміром, міряючись силами на кулаках чи дерев'яних шаблях, Марта знову взяла своїх ляльок, а Ярема вираховує на пальцях, що не встиг зробити вчора самостійно. Там і пан учитель –

стоїть і спостерігає за всім своїм доброзичливим поглядом, готовий щомиті заступитися за слабших й осмикнути надто гонорових.

Так замріявшись, Євка підперла спиною стіну й зовсім забула про вишивку.

– Слава Ісусу Христу, – пролунав над вухом юнацький голос.

Євка стрепенулася, щоб скочити з місця, але Ілля поклав руку на її плече.

Знітившись, дівчина лише коротко кивнула, відповідаючи на привітання.

– Мені заборонили бачитися з паничами.

– Але паничам не заборонили бачитися з тобою.

Ілля посміхався, а в його очах грали бісики. Якби не підлий прищ, що саме вискочив у панича на носі, круглощокий русявий юнак міг би здатися Євці красивим. Але й без чиряка вона не змогла б ним милуватися – ще надто добре дівчина пам'ятала недавню образу з розкиданими пиріжками.

Євка насторожилася, обережно відкладаючи вишивку.

– Виявляється, ти відважна, Євдокіє, – сів на крісло навпроти дівчини юнак. – Ярема розповів нам, як все було. Ти повелася нерозумно, але гідно. По-лицарськи. Тож я приніс тобі винагороду. Ось, тримай!

Ілля розгорнув серветку, у яку були загорнені маленькі коричневі грудочки.

– Їла колись марципани? – загадково примружив очі він. – Ну ж, не бійся, бери все. Але гарненько сховай, бо якщо тебе піймають, то подумають, що вкрала.

Євка відсахнула протягнуту було руку. Дуже хотілося їсти. Ба, більше, цікаво було, що то за звір такий – панські марципани, про які стільки чула. Але вони що, усі сьогодні з неї глузуватимуть?

– Дякую паничу, якимось обійдуся без марципанів, – буркнула дівчина, вдаючи, що повертається до вишивки.

Ілля засміявся. На його щоках з'явилися привабливі ямочки.

– То ти не лише відважна. Ти ще й мудра! Ану ж, лисичко-сестричко, відкривай рот!

– Що?

– Відкривай, не бійся. Я не кривдити тебе прийшов.

Ілля справді звертався зовсім по-приятельськи, і Євка, переможена своєю дитячою цікавістю, відкрила рот.

Взявши коричневу грудку двома довгими пальцями, Ілля обережно поклав її до рота Євці. Задоволена посмішка не сходила з його обличчя, нібито це йому принесли солодкий марципан.

Повільно смакуючи, Євка прожувала частування та скривилася.

– То це він і є? Зіпсутий, чи що?

– Та ні! Свіжий! Учора привезли! – нелукаво образився Ілля.

– Паничу, не ображайся, але яблука з мого садка смачніші за твої марципани.

Євка обтерлася рукавом і знову взялася за голку.

Панич набундючився, ніби голуб у дощ. Він хотів було щось сказати, але в передpokій зайшла няня Веселина й суворо, як вона вміла, вигнала його на сніданок.

– Не жартуй із паничами, – звернулася до Євки стара няня, коли Ілля зник за дверима. – Краще взагалі тримайся від них чимдалі. Не принесуть вони тобі долі.

– А що ж принесе?

– Не знаю того, дитя. Якби знала, давно вже свою долю в руках тримала, – несподівано тужливо відмовила Веселина й додала у звичній манері: – Господи, та не муч ти цю вишивку! Дай мені, нещастя, закінчу за тебе!

Княгиня велить

Дні йшли за днями. Євка годила панночці, робила все, що наказували, та все нишком підглядала у вікно. Ярема зовсім змарнів. Кілька разів, коли вони бачилися з ним у коридорах, він мало не пускався в плач, низенько опускаючи голову.

– Як твоя спина? – якимось запитав Ілля, проходячи повз неї.

– Уже ліпше, – відвела очі вона.

Учитель же взагалі, здавалося, не помічав її. Від того Євці робилося дуже сумно. Потайки вона за ним підглядала, стежачи, куди він ходить і що робить.

Одного дня, коли пан Антанас поїхав до Києва, Євка побачила вчителя біля покоїв пані. Зробивши вигляд, що витирає пилку з гобелену, Євка припала вухом до дверей.

– Я чула, що це ти напоумив Антанаса взяти те поганське дитинча до нас. Скажи, що це неправда! – пролунав голос княжни Корецької.

– Це правда, моя пані, – приглушеним голосом відповів Орест.

Запала тиша, а потім щось голосно розбилося об підлогу.

– Ти ж знаєш, як я ненавиджу цього вилупка! Дідько б тебе побрав, Оресте! Чому ти це зі мною вчинив?!

– Так має бути, пані, – прошепотів він. – Це доля, яка написана на зоряному небі.

– То бодай те небо скоріш звалилося на землю, як на ньому такі зорі! – голос пані зривався, здавалося, їй от-от забракне дихання від гніву. – Забирайся під три чорти, щоб я тебе не бачила й не чула!

Євка швидко пірнула в сусідній коридор, зачіпаючи плечем свій улюблений гобелен, так що його гострий, оббитий металом край, чиркнув їй по шиї, лишаючи кривавий слід.

Повертаючись на кухню й важко переводячи подих, вона приклала до шиї ганчірку, що миттєво почервоніла від її свіжої крові.

– Що сталося? – збентежилася Марія.

– Е-е-е... порізалася нігтем! – бовкнула перше, що спало на думку, Євка.

Марія недовіжливо покосилася, але більше не розпитувала, а юнка знову занурилася в роздуми. Це доля, написана на зоряному небі? Що за нісенітниця! Пан Орест був суцільною загадкою. Та хіба ця таємничість не робила його ще привабливішим?

– Євко! – суворий голос Веселини вивів її із задуми. – Хутчіше йди, пані наказала привести тебе.

«Невже пані дізналася, що я підслуховувала?» – нажахалась Євка, але вголос нічого не сказала, приховуючи своє занепокоєння. На ватяних ногах юнка попленталася в покої пані, готова до удару.

Але княгиня говорила зовсім не про те.

– Дівко, – хриплим голосом сказала вона, сидючи впівоберта до вікна. Куточки її губ були опущені донизу. – Понеси-но паничам полуденок.

– Але пан заборонив мені бачитися з паничами, – не думаючи випалила Євка, та останньої миті затулила рукою рота.

– Ти сперечатися зі мною будеш? – змією просипіла пані, і Євка побачила рясні зморшки навколо її очей та рота, яких вона раніше не помічала.

– Я не... Так, пані, – схилила голову вона, остерігаючись знову бовкнути зайвого.

– Куди пішла? Це ще не все, – гаркнула Серафима, коли Євка вже зібралася йти. – Ти будеш стежити за Аміром і все-все мені доповідати.

Такого Євка не чекала. Остовпівши, від здивування дівчина відкрила рота, але суворий погляд пані витверезив її.

– Так, ясновельможна, слухаюся тебе... Але про що саме я маю доповідати? – обережно вставила Євка, набираючись сміливості.

– Усе. Як він поводить з моїми дітьми, як відповідає на уроках, про що говорить і про що мовчить. Зрозуміла? Сиди собі в куточку й спостерігай. А ввечері приходитимеш і доповідатимеш. Тобі зрозуміло?

– Зрозуміло.

Авжеж. Доносити й поклепувати, ніби ворона. Оце так честь!

Вийшовши з княжих покоїв, Євка трухонула руками, ніби струшуючи з себе помії, якими її щойно облила пані з голови до п'ят.

«Куди ж ясніше», – прошепотіла вона сама до себе, поглядаючи на гобелен.

Виткані дівчатка так само весело кружляли в колі, осяяні сонячним промінням. Проте на краю полотна, ледь помітна для ока, виднілася червона

смужка її крові. Спершу Євка потягнулася, щоб витерти її, але раптом зупинилася.

«Ну і нехай, – подумала дівчина. – Це не перша і, боюсь, не остання моя кров, пролита в цьому палаці. У цьому проклятому Богом Вітовському».

Вона несла глечик свіжої води й кошик зі свяченими грушами, що лишилися зі Спаса. Її хустка вимастилася в червоне, тому Євка зняла її і вперше виходила простоволоса, сьак-так заплетена в дві тонкі косиці. Корсетка туго стискувала груди, тож дихати робилося ще важче – після довгої перерви вона знову виходила до паничів і пана вчителя.

Коли Євка підійшла до альтанки, то почула знайомі слова про множення та ділення. Це був урок арифметики. Учитель так просто й цікаво пояснював, що вона готова була слухати його вічно. Так і завмерла з кошиком на руці, просто за спинами учнів, підпираючи білу колону альтанки, аж доки Ярема не повернув на неї голову.

– Ой! – зойкнув він від несподіванки, а Євка ледь не випустила з рук глек.

– Я принесла воду й наїдки, – винувато сказала вона, зиркаючи на присутніх.

Ілля дивився на неї з неприхованою посмішкою, пускаючи бісиків. Важко було сказати, чи він кпинить на нею, чи так виказує свою підтримку. Ярема дивився спідлоба, винувато й присоромлено. Кривляючись, Марта висолопила язика й сказала:

– Хіба тобі не заборонено тут бути, холопко?

– Княгиня веліла, – коротко відказала Євка, ледь здіймаючи очі на вчителя й сподіваючись побачити в них хоч трохи тепла.

Але той дивився на неї спокійним поглядом, у якому нічого не відбивалось. Так дивляться на випадкових перехожих і ледь знайомих людей. Звичайно, безсторонньо, байдуже.

Так само байдуже на неї дивився Амір, захилившись на лаві й ліниво занотовуючи цифри. Оцей нехай ліпше й не помічає її, нехай він ніколи не дізнається, про ще її просила його мачуха. Бо коли Євка згадувала Амірів погляд у лісі того дня, коли він убив нещасну косулю, її спина вкривалася сиротами, після чого вона уявляла, що цей тринадцятирічний хлопчина зробить із нею, коли дізнається про її таємне завдання.

– Ще не час робити перерву, – вивів Євку із задуми пан Орест. – Став сюди іжу та піди присядь на лаву. Земля сира після вчорашнього дощу.

– Сісти на лаву? Це було більше, ніж Євка могла сподіватися від пана вчителя! Невже він хоче, щоб вона була поруч?

– Та не в альтанку, дурненька, – схопив її за плече вчитель. – Іди он туди присядь! – указав на лаву, що стояла далеко осторонь між кущами троянд. – Як щось треба буде – ми покличемо.

Щось боляче кольнуло в серці. Зробилося соромно. Звісно, як вона лише могла подумати, помріяти про те, щоб сидіти в альтанці з паничами й писати крейдою й чорнилами...

Із тієї лави було чути через слово і майже не видно обличчя пана Ореста. Але Євка ловила кожен звук і порух, ділила та множила разом із

паненятами, що ліниво й повільно відповідали, зовсім не цікавлячись тією математикою.

Особливо відстороненим був Амір. Підставивши обличчя сонцю й відкинувши назад довге смоляне волосся, він відповідав мляво, ніби був не тут, а в якомусь своєму світі. Євка мимоволі почала роздивлятися тонкі, такі не схожі на батькові його риси обличчя. Амір відчув на собі її погляд і повернув голову. Євка вдала, що дивиться поверх крон, аж раптом знітилася.

«Боже, він уб'є мене, як дізнається. Або княгиня вб'є мене раніше».

Та того вечора Євку до пані Серафими не пустили. Її покоївка сповістила, що пані нездужає та не велить нікого приймати. Гора з пліч звалилася й дихати нарешті зробилося легше. Вона вижила в палаці ще один день. А кожен день в палаці тепер скидався на подвиг.

Додому Євка йшла в супроводі своїх добрих друзів – жаб і цвіркунів. І одні й другі заходилися співом, зливаючись у різноголосому хорі. Євка уявляла, що вони співають про ніч, яка так несподівано рано спустилася з неба, про рясну росу на траві й прохолоду. Сьогодні знову в селі вулиця, тож Євка, не слухаючись матері, знову пішла лісом – якнайдалі від настирних хлопаків. Вона була така виснажена, що хотілося лягти й заснути без сновидінь, щоб зранку прокинутися вільною від наказу княгині і щоб ніколи не ставати докажчицею. І нехай Амір і видається їй дивним і навіть жорстким, вона сама не зобов'язана ставати такою ж...

Раптом у листі щось зашаруділо. Євка вчасно відсахнулася, бо за мить із куща вистрибнув сам Амір Антоній Вітовський, тримаючи за вуха спійманого в тенета зайця.

У темряві його очі блиснули двома жевріючими вуглинами. Було в них щось дике, звірине, від чого хотілося тікати не розбираючи дороги. Євка оступилася й упала з голосним оханням. Відбігши вбік, Амір озирнувся, постояв хвилику, вдивляючись у ліс, і зник у гущавині.

Запала тиша. Спершись на дрючок, Євка поволі підвелася. Підвернута нога боліла, але сьак-так іти можна було.

– Що за напасть! Про вовка промовка! – лютуючи, викрикнула вона в сутінкове небо. – Налякав до півсмерті, штовхнув – і хоч би що! Будуть, будуть з тебе пани, як так по-панськи поводишся...

Куці знову зашаруділи. Десь неподалік із дерева здійнялася зграя ворон.

Дитина під констеляцією Риб

Коли наступного ранку, кульгаючи, Євка виносила паничам письмове приладдя, вона залякла на виході з палацу. Пан Вітовський несподівано повернувся додому, і зараз він вишикував всіх своїх дітей на галявині перед квітником, наказуючи Амірові вийти наперед.

– Скажи-но, Аміре, голубе... Хіба я тебе сюди, до себе додому, привіз, наче рідного сина, для того, щоб ти поводився, мов татарин з-під Чортотлику?

Скуйовджене волосся спадало на очі, затулячи погляд зацькованого звіра. Новесенький жупан із червоного сукна здавався знятим із чужого плеча, смішно й недоречно накинутим на напівдикого татарського кочівника.

– Учитель каже, що ти відстаєш з усіх предметів. Але замість того, щоб старанно вчитися, як твої брати й сестра, ти бігаєш ночами по лісах?

Навіть здалеку Євка могла побачити, як міцно Амір стиснув і без того тонкі губи, як затрусилися його плечі. Він не каюся й не виправдовувався. Він мовчав.

– Я кого питаю?! – раптом підвищив голос батько. – Де ти був учора після заходу сонця?

– Зі мною, пане.

Відпустивши двері палацу, за якими вона весь цей час ховалася, Євка вийшла наперед. Її немов поійняло вогнем, але дівчина продовжила ступати, шкутильгаючи, аж доки не опинилася біля пана та його дітей.

– Що це за кривенька качечка, яка сміє тут крякати?! – обличчя пана розчервонілося, і здавалося, що його пишні вуса підстрибнули вгору, а живіт під шовковим жупаном роздувся й от-от лусне від люті.

– Я полоскала ряднини на ставку і...

– І...?!

Пан Антанас проймав її поглядом, а всі інші завмерли з відкритими ротами, чекаючи розв'язки цієї несподіваної драми. Завмер і Амір, примружуючи очі.

Євка й сама не розуміла, що робить, але раптом їй зробилося так шкода молодого панича. Його зачинили в цій золотій клітці, і немає зовсім нікого, хто б заступився за нього... Швидко метикуючи, Євка підбирала слова.

– А-амір прийшов до мене, – заікаючись почала вона, – щоб я допомогла йому з арифметикою...

– Ти?! – тепер пан сміявся. Голосно заливався сміхом, підтримуючи руками живіт.

– Святий Юрій, це вже навіть весело! Що ви вивчаєте зараз, пане вчителю?

– Множення, ясновельможний, – вклонився Орест, із острахом поглядаючи на почервонілу Євку.

– Множення? Чудово! От ми й перевіримо твої визначні знання в арифметиці, дівко, і чим ти там могла допомагати моему синові! Скільки буде сім на вісім?

– П'ятдесят шість, – не замислюючись, випалила Євка.

– А дванадцять на три?

– Тридцять шість.

– Сто двадцять три на дванадцять!

Нарешті Євка замислилася, напружено підраховуючи. Пан хмикнув, збираючись було щось сказати, але дівчина випередила його.

– Одна тисяча чотириста сімдесят шість.

Тишу можна було різати ножем. Помітно було, як і пан, і учитель підраховують у голові. Далі учитель взяв із рук Євки дерев'яну дощечку й вивів крейдою цифри у стовпчик.

1476...

– Це якийсь жарт? – раптом спохмурнів пан Вітовський, озираючись на здивовані обличчя вчителя та його дітей. – Як таке може бути, що..?

Учитель відкашлявся. Він теж трохи зблід.

– Ясновельможний, – повагом проказав він, щось уважно обдумуючи.

Євка помітила, як у нього затрусилися руки.

– Ця дитина... Я маю ще перевірити, але схоже... Схоже, що вона має надзвичайний талант в арифметиці.

– Вона порушила мій наказ триматися якнайдалі від паничів! Вона посміля тавкнути, коли її не питали!..

– Милостивий пане, я розумію твій гнів, – схилив голову Орест. – Але якщо вона так добре впливає на паничів, та й панночка Марта просила за неї нещодавно, тож нехай ця дівка й далі приходила б до нас на уроки.

Антанас фиркнув і поправив на лобі шапку. Євка помітила крапельки поту, що стікали на його обпалене сонцем червоношкіре обличчя.

– Що ж... нехай! Але дивись сюди, дівко, – взяв її за комір сорочки біля самого горла пан. – Не забувай, де твоє місце! Ніколи не забувай!

Усе скінчилося так само несподівано, як і почалося, – учитель дав завдання та відпустив паненят до обіду, а Євці велів чекати на нього на тій самій лаві під калиною.

Коли він прийшов, Євка сиділа із заплученими очима, поклавши долоні на груди й стримуючи своє серце – щоб так сильно не калатало.

– Скільки тобі років? – сів поруч він.

– Та... уже більше тринадцяти... – несміливо відповіла Євка, бо розгубилася в його присутності.

Це вперше з того дня вона лишилася з учителем на самоті.

– Твої іменини... Зажди, тебе назвали на честь святої Євдокії, отже, ти народилася...

– ...першого березня, – одночасно з учителем сказала Євка.

Дівчина скося поглянула на пана Ореста й побачила, що його обличчя зробилося кольору крейди.

– Цього не може бути... Дитина під констеляцією Риб... – ледь чутно пробурмотів він.

- Пане вчителю? Що ти кажеш?

- Нічого... Я кажу лише, що відтепер ти мусиш приходити на всі уроки й працювати разом із усіма. Зрозуміла?

- Так, пане вчителю, - схилила голову Євка.

Насправді вона не розуміла нічогоісінько, лише відчувала. Глибоко всередині, десь аж біля серця, вона знала, що зараз відбувалося щось важливе й неймовірне. Те, що змінить усе її життя.

Потім вона пленталася на кухню, літаючи десь у захмарних висотах і підтягуючи за собою уражену ногу.

Амір наздогнав її в коридорі, сильно штурхнув плечем, заступаючи шлях.

- Я не просив за мене заступатися, - різко випалив він, дивлячись їй просто у вічі.

- А я що, заради тебе це зробила, думаєш? - треба було щось говорити, і Євка сказала перше, що прийшло в голову.

Від того вовчого погляду напівтатарина її коліна підгиналися, але вона силкувалася не виказувати страх. Не можна показувати звіру, що ти його боїшся.

- Просто це був єдиний шлях, щоб мене помітив пан учитель і я змогла бути на уроках разом із вами! - ледь не вигукнула Євка, і лише потім збагнула, що не можна так розмовляти з паничем і чим це їй загрожує.

Але той - на диво - пом'якшав.

- Добре хоч чесно зізналася, що просто пробиваєш собі шлях нагору, - сказав він, і на його вустах майнуло щось віддалено схоже на посмішку.

Юнак зробив до неї крок, і Євка, миттєво відступаючи, підперла спиною стіну.

Він дивився впритул. Його погляд пронизував, мов тисяча ножів. Господи, звідки ж він узявся в її житті? Євці треба було ще дужче злякатися, але раптом тієї миті вона зрозуміла, що більше не боїться Аміра.

- Але не смій більше прикриватися мною, - карбуючи кожне слово, сказав він.

- Добре, добре, я тебе більше собою не прикриватиму, - обурено випалила вона і знову запнулася.

Євка почула, як затріщали суглоби кулаків Аміра, які він дуже міцно стиснув.

Аж раптом юнак усміхнувся. Цього разу по-справжньому, широко, по-людськи. Уперше Єва бачила Аміра всміхненим.

- А ти достойна суперниці. Та все ж таки сподіваюся мати тебе на своєму боці.

Він відійшов, а Євка повільно сповзла по стіні вниз. Серце калатало. Вона його більше не боялася. Чому ж тоді серце поводитися так дивно?

На все своя ціна

День спливав у якомусь мовчазному тумані. Такий довгий, нескінченний день. Усі зиркали на Євку, але сказати нічого не наважувались. Поруч увесь час був учитель, готовий щомиті вдарити палицею по руках своїх вихованців за найменшу провину, за найменший кривий погляд на Євку. І те, що лиш учора здавалося недосяжною мрією, сьогодні було найсправжнісіньким – вона сиділа за одним столом із паненятами й виводила чорнилами на папері латинські букви та арабські цифри.

А коли діти нарешті розійшлися перед вечерею, Євка й собі вийшла на кухню. Усередині, мов після літньої зливи, розросталася велика бульбашка, готова от-от луснути. Хотілося кричати, сміятися й плакати одночасно. Хотілося вирватися з палацу й заблукати десь між байраками на берегах Віти.

На кухні готували їжу. Зранку саме зарізали порося, тож у повітрі стояв густий запах холодцю та свіжини. Для челяді на тарілці лежав кавалок кров'янки та обсмалені поросячі вуха.

– Голодна? – якимось вкрадливо запитала Марія. – Каші насипати?

– Та чого ти питаєш? Звісно, що дитина за весь день ані макового зерна в рот не брала. Без їжі й віл не потягне, не те, що дівчина, – утрутилася Оксана.

Євка недовірливо покосилася на тіток, але за стіл сіла, підсуваючи ближче до себе тарілку з ковбасою. Не встигла вона відкусити і двох шматків, як у кухні з'явилися Веселина з Кальпою.

– Тітко Кальпо, а ти тут чого? – прожувавши сказала Євка, здивовано зиркаючи на пишногруду вдовицю.

– Мене покликали в палац, сказали, що котрась челядинка ногу підвернула, треба подивитися, – посміхнулася та, сідаючи навпроти.

– І хто ж це покликав? – знизала плечима Євка, зупиняючи погляд на Веселині, що з притаманним їй кам'яним обличчя обмивалася в рукомийнику.

– Поламаєш очі, – гаркнула Веселина, витираючи руки рушником. – Не знаю, хто це тепер про тебе так дбає, але коли пани раптом добрішають – чекай удару зі спини.

– Та не лякай її, небого! Ану, показуй ногу свою, Євко! Де це ти вже умудрилася її підвернути?

Кальпоу завжди кликали, коли треба було когось вилікувати в палаці. Схоже було, що пан їй довіряв. Подейкували навіть, що він сам привіз її з іншого села десять років тому, уже вдовою. Більше заміж Кальпо не вийшла, хоч як її кликали – і старі, і молоді, і навіть заможні. Усе варила якісь трави, співала пісні, із усіма ходила на фільварок і так-сяк вела своє небагате господарство.

– Придумали – на панській кухні хвору лікувати! – знову grimнула Веселина, підіймаючи вгору довгий сухий палець. – Ідіть краще в мою кімнату. І не забудь, дівчино, – якимось зловісно примружилася вона, – пані чекає на тебе по вечері!

Пан, пані, Амір, учитель... Чому не можна просто втекти від них якнайдалі в ліс сьогодні, а вже завтра думати, що з цим всім робити?

– Євко, – вивела із задуми юнку Кальюпа, ніби відповідаючи на її німе питання. – Подейкують, що свої долі й конем не об'їдеш. Але спершу думай про насущне – додай вечерю, лікуй хвору ногу, а вночі добре спи. Живи помалу. Всьому свій час.

Кальюпа взяла дівчину під руку й допомогла підвестися. Євка тихо зойкнула. Лець ступаючи на розпухлу ногу, юнка попрямувала за тіткою. Що ж, нехай так – спершу вона розбереться з тілом, а потім спробує привести до ладу голову.

Та це було зробити нелегко. Нога боліла після кожного доторку. У покоях Веселини за запнутими фіранками вже стояла миска з теплою водою, лежали чисті рушники й старий рантук. Кальюпа зняла з Євки черевика, обмила ногу й поклала собі на прикриті фартухом коліна. Зціпивши зуби, юнка терпіла, щоб не закричати від болю.

– Що ж ти ще вчора не прийшла, солом'яна голово! Треба вправити кістку й міцно перев'язати. А поки допоможи мені.

Кальюпа заходилася рвати рантук на довгі вузькі шматки. Євка потягнулася за рядниною, аж раптом зачепила сушені маківки, підвішені хрест навхрест до стіни. Вони з тріскотом упали на долівку.

– Яка я незграба! Зі мною завжди так! Невже це правда, що наша доля вирішена ще до нашого народження? Тоді мені вічно все розбивати й розливати...

– Не відаю, дівча, ой не відаю... – похитала головою Кальюпа, підіймаючи з долівки маківки й неспішно кладучи їх на стіл.

Вона не сварилася. Здавалося, їй не було діла до тих опалих маківок. Її погляд полинув кудись у далечінь, і вона сказала:

– Люди кажуть, що у вдови плакана доля. Але я знаю – не така вона вже й плакана, як у деяких білоголових[7 – Білоголова – заміжня жінка.]. Знаеш, моя мамка, як заміж мене видавала, казала: «Гірка редька, та їдять; погано за мужем, та йдуть». А я була менша від тебе, лець минуло дванадцять літ. Жениха мені знайшли – поважного діда. Сім'я ж моя зовсім жебрацька була, а я гарненька: то вони думали, чи продати котрим багачам у найми, чи заміж мене видати за вдівця при грошах. Та хто зна', може, якби не видали, то спухла б з голоду і я, і три мої не такі гарненькі сестриці. Найменша ще пішки під стіл ходила...

Євка забула про біль і про панів. Їй лише зробилося страшенно жаль маленьку Кальюпу. Вона уявила рожевошоку дванадцятирічну дівчинку з великими ясними очима, худу від недоїдання, босу на першому снігу та в одній тоненькій хусточці поверх пухнастих заплетених кіс.

– Не хочу казати, як я з тим дідом жила, – продовжувала Кальюпа, обережно масуючи Євчину ногу, – і як він мене, дитину, мучив. Нехай тепер собі в труні перевертається, скоріш би Судний день, то я би архангелам все про його гріхи розказала.

Її очі мов затягнулися пеленою. Великі груди важко здійсмалися й опускалися під сорочкою, а повні губи лець дрижали.

– Три літа так тягнулося, але старі кості не вічні. Відправив дяк по ньому панахиду, а я лишилася на господарстві, як панночка. Але тут мамка

згадала, що в неї є дочка. Корів позабирала, курей, качок. Ніби це вона з дідом відмучилася.

Євка співчутливо зітхнула та не помітила, як Кальопа різко потягнула ступню, вправляючи на місце кісточку.

Дівчина йойкнула, але тітка, ніби нічого не сталося, продовжувала:

– Я знала, що не така, як усі. Як треба їй худоба чи збіжжя п'ять мішків – то хай забирає! Я не трималася нічого. Сама ходила до хрещеної – знаної на все село ворожки (вона така добра жінка була, що в неї півсела хрещеників) і вчила про всілякі трави та варіння. У свої шістнадцять я вже вилікувала панового коня, а потім і самого пана.

– Пана... Вітовського?

– Так, нашого пана Вітовського. Він до своєї коханки часто приїздив, аж якось його кінь спіткнувся просто біля мого двору.

– Ти..? – раптом запнулась Євка.

– Я зробила все, щоб вирватися з того села й втекти подалі від моєї матінки.

Нерозуміючим поглядом Євка дивилася на Кальопу, але та, нітрохи не знітившись продовжувала:

– Коли твоя хрещена відьма, то й ти чогось та навчишся. Пан Вітовський заплатив немало грошей, щоб викупити мене в мого пана, звів мені хату край села, і я нарешті відчула себе господинею. І своєї хати, і своєї долі.

Кальопа закінчила перев'язувати ногу, легенько плескаючи Євку по коліну.

– Вставай, мала. Але ходи обережно, під ноги дивлячись.

– Тітко, а чого ти так заміж і не вийшла. Ти... пана досі любиш?

– От, придумала! – закотила очі та. – Та з чого ти взяла, що я його взагалі любила? І навіщо мені йти заміж? Щоб чоловік здіймав на мене руку й дорікав, що під йому мало протопила? Оце вже ні. Я сама собі господиня. Нехай люди й не кличуть удову на весілля та хрестини – що мені до них? Я і в шинку добре погуляю, як схочу. Нехай ремствують на те, що я бездітна, пуста. Вони хочуть зробити мене такою, як самі, але добре знають, що я краще помру, ніж разом із ними знову впряжуся в це ярмо.

Тепер Євка дивилася на Кальопу, ніби вперше бачила. Вона з дитинства знала цю красиву жінку з гордою поставою та норовом, яку просили заспівати на свято чи підлікувати якусь хворобу. Здавалося, усі в селі її любили та одночасно остерігалися. Дівчата просилися проводити в її хаті вечорниці, молоді чоловіки радо носили їй сіно на горище й допомагали перекривати стріху. То он як ціна була за це все заплачена...

– Чого я тобі це все розказала? – вивела Євку з задуми Кальопа, поправляючи комір її сорочки. – Ти мене запитала про долю... Хочеш, розкажу дещо й про твою? Не вір людям, що говорять, ніби ти слабка здоров'ям, ніби ти недолуга й доля в тебе проклята. Ти живучіша за нас усіх!

Кальопа дивилася на неї, куйовдячи чорні кучері, що вибилися з Євчиних кісок. Скільки сили було в цій жінці, скільки нерозданої ніжності та скільки рішучості! Євці зробилося моторошно. Вона воліла б не чути того,

що їй скаже тітка. Руками вона вже вхопилася за клямку, щомиті готова вийти з цього в'язкого сну, повертаючись у свій знайомий світ. Але Кальопа продовжувала.

– Коли ти була малою, ти багато плакала. Тож Стешка, твоя дурна мати, вирішила, що тебе підминив нечистий. Вона клала на тебе на гній і сікла березовим прутом.

У Євки перехопило дихання. Вона чула про таке, але навіть помислити не могла, що її рідна мати могла вчинити з нею подібне.

– Не знаю, як те кволе немовля й вижило, але після того ти більше не плакала. Мабуть, сліз більше не залишилося. Люди сказали, що відьма назад дитину віддала. А я скажу, що та дитина мусила вижити. Бо її доля не проклята, а благословенна. І якщо те, що я чула від пана Вітовського, правда і ти дійсно така обдарована, то...

Кальопа запнулася на півслові. Вона стисла губи й наморщила лоб.

– Іди, ступай на ногу обережніше й більше нічого собі не шкодь.

Євка вийшла. Мов сновида, вона попрямувала по коридору, зупиняючись біля «свого» гобелену.

– Це ти винен. Ти привів мене сюди.

Важко зітхнувши, вона відчинила двері княжої світлиці.

Коралі

Пані справді нездужала. Вона лежала в ліжку на білих шовкових простирадлах. Коли Євка зайшла, Серафима підвелася на ліктях і прибрала свою звичну королівську позу.

– Ти, мабуть, не зрозуміла – я не просила тебе проводити весь вільний час із тим байстрюком. – Її гострий погляд пронизував Євку, від чого та почувалася маленькою комашкою. – Хоча я ціную твою сумирність і слухняність, – раптом полагіднішала Серафима. – Завоюй довіру Аміра – бачу, що тобі це легко вдасться. І нам простіше буде його знищити. Хочеш мені щось сказати?

– Ні, пані... нічого такого я за ним не помітила. Хіба що він дуже слабкий у науках.

Пані заходила гучним кашлем і сплюнула в миску харкотиння.

– Ти не бачила, чи лікар приїхав?

– Лікар?

– Так, лікар із Києва має приїхати, щоб пустити мені кров із лівої руки. Астрономи кажуть, що сьогодні сприятливий день для кровопускання... Візьми там, на столику, разок намиста.

Княгиня знову закашлялася, і Євка, сховавши в жмені червоні коралі, яких у неї зроду-віку не було, поспішила відкланятися.

Пресвята Діво, який довгий видався день! І як багато думок кружляло, переплітаючись у вигадливі витинанки, витісняючи одна одну.

Уже доходячи до двору, Євка присіла на лаву біля перелазу й обхопила голову руками, тішачись, що малина виросла така густа та висока, прикриваючи її від поглядів домашніх, що поралися на подвір'ї.

Хіба сьогодні вона б не мала відчути себе найщасливішою людиною? Та замість того на серці лежав тягар. Усе, що їй розповіла Кальопа... невже, це стосується її, Євки? Невже, щоб прожити інакше життя, сповнене красивими речами, книгами та цифрами, вільне від нескінченних городів і прокльонів, вона повинна буде низько стелитися під ноги панам, продаючи своє тіло й душу за якісь червоні намистини? Коралі, які вона досі міцно стискала в кулаці, упали в траву.

– Та нажени того кібця! Гой-гой! – гукнула над вухом мати, не помічаючи Євки.

Повільно спускався вечір. Вилазили цвіркуни й розпочинали свої вечірні співанки. Сон зморив її просто тут, на прикритій малинником і сутінками лаві.

Спека, що спала після Спасу, зненацька повернулася. Від самого ранку було нічим дихати – збиралося на грозу.

Злізши з горища, Євка трохи розпустила комір сорочки, зав'язаної попід горло, і слабше перешнурувала корсетку. Зараз вона згадувала все, що сталося минулого дня. Як заступилася за Аміра, як легко розв'язала поставлену паном Вітовським задачу, як дивно дивився не неї вчитель і як сиділа в альтанці пліч-о-пліч із паненятами й виводила крейдою на дошці польські слова. Згадала вона й пані, і подаровані їй коралі, і те, як, прокинувшись серед ночі від собачого брехоту, вона встала з лави й, голосно стукнувши дверцятами, без задніх ніг заснула під боком в Оленки на розстеленій на сіні ряднині.

Коралі багровіли в траві, щедро огорнені променями вранішнього сонця. Євка озирнулася та підняла червоні намистини. Яка тепер різниця, викине їх чи одягне? Нехай краще вдягне, то хоч зовні скидатиметься на панянку. А потім, покрутивши в руках білу хустку, якою завжди запинала голову, дівчина відклала її вбік. Натомість сьак-так заплела навколо голови колосок і встромила в темні коси гілочку жовтогарячих нагідок.

– Гляди, яка пані, – кинула Наталка, виносячи відро помий. – Біжи, дай свиням їсти! А вже потім підеш собі залицятися з паничами!

Тицьнувши в руки замащене відро, Наталка легко підштовхнула свою зовицю в спину в бік сажа, де рохкали поросята.

Євка озирнулася. Батько щось майстрував на подвір'ї, насвистуючи, мати з криками доїла корову, сестри готували сніданок, а брат Максим ладнав їхнього єдиного коня, щоб поїхати на берег за конюшиною. Такий звичайний ранок. Може, не треба було нічого змінювати? Чи ж не легше повернутися назад, жити звичним життям без щоденного страху хтозна-чим завинити перед панам, каверз і хитрощів, оцієї тісної корсетки й постійних докорів родини за неробство?

– Чого завмерла соляним стовпом? – просто над вухом пролунав громовий голос Шешки. – Пресвята Діво, спаси й схорони! Була б тебе й на світ не родила! Що то за дитя, яке не може свиней нагодувати без того, щоб півдня з помиями не простояти!

«Ти живучіша за нас усіх! – голос Кальопи відлунням звучав у голові. – Якщо ти справді така обдарована...» Євка стрепенулася, ледь не заляпавши себе поросячим сніданком.

Не проронивши ані слова, вона вилила в корито помиї та відчинила дверцята сажу, випускаючи двох кругленьких свиней у загороду. Поросята радісно рохкали, збиваючи одне одного, відсовуючи одне одного рийками й крутими боками. Поросятам було байдуже, хто приносить їм їсти – чи боса Дунька у своєму дранті, чи панночка Євка в підбитих черевичках та червоному намисті. Але дівчині було не все одно. Вона розвернулася й так само мовчки попрямувала до палацу.

Бджолине жало

Марта, на щастя, була сонлива. А може, усе ще не могла оговтатися від учорашнього наказу батька, тож поводитися з Євкою чемно. Та відчинила вікна, допомогла панночці вдягнутися, а потім, розчесавши дівчину до сніданку, винесла надвір її нічний горщик.

– Ну й спека, – сама до себе проказала Євка, зливаючи шляхетські нечистоти у вигрібну яму.

– Євко, це ти? – озвалася тітка Веселина, виходячи з-за стайні.

Вона здавалася занепокоєною.

– Десь Ярема подівся, не можу знайти! – закусила нижню губу вона, від чого її щелепа ще більше посунулася наперед. – У хаті ніде не чути, хіба десь надворі? Пани вже снідати мостяться.

– А в саду ти дивилася, тітко? – крикнула у відповідь Євка. – Ще ні? То я сходжу, він, певно що, там!

Ураз віддаючи няньці нічний горщик, дівчина чкурнула в сад. Нога вже майже не боліла, ніби Кальопа й справді була чарівницею. Лише туга пов'язка заважала, а шкіра під нею починала нестерпно свербіти.

У саду було тихо й безлюдно, як і належало о такій ранній порі. У повітрі стояв густий запах троянд, що червоними, рожевими та білими барвами облямовували доріжку до квітника, над якими пурхали метелики та дзижчали бджоли. Яремі подобалися квіти. Євка помічала, як він любить розглядати рослини, нюхати їх і торкатися, тож спершу дівчина шукала серед квіток. Але Яреми тут не було.

Євка побігла навпрошки по траві всередину саду, та ні в альтанці, ні поза нею не знаходилося жодного сліду панича.

– Яремо! – гукнула вона, забігаючи між дерев.

Ніхто не озвався.

– Паничу Яремо! Не ховайся! Снідати час! – повторила Євка, роззираючись навкруги.

Раптом біля самого ставка в тонкому очереті юнка помітила щось біле. Кинулась туди і ледь не стримала зойк: то біліла мокра сорочка Яреми,

прилипаючи до плечей і спини. Він лежав скручений калачиком і тихенько скиглив. Руки обіймали кучеряву голову, затуляючи вуха.

– Паничу! – торкнулася його плеча Євка. – Чого ж тебе занесло в оце болото?

У черевики одразу ж налило води. Раз і вдруге дівчина штурхнула Ярему, але той не реагував. Тоді вона взяла його попід руки й витягла з очерету на суху траву.

Із очей Яреми котилися сльози, він так само продовжував затуляти вуха руками, ніби рятуючись від якогось лише йому чутного звуку.

– Свята Параскево-П'ятнице, що ж це таке коїться!

Серце калатало, усе тіло немов налилося гарячим свинцем. Євка зовсім розпустила стрічку, на яку був зібраний комір сорочки, і примусила себе дихати.

– Зараз, серденько, зараз покличу на допомогу!

Не розбираючи шляху, чіпляючись за траву й спотикаючись об кротові нори, Євка добігла до альтанки. Майнула тінь – усередині хтось був. Не тямлячи себе від жаху, дівчина не збиралася вгадувати, хто там всередині.

– Допоможіть! – лише гукнула вона, вбігаючи.

Амір лежав горілиць, залізши з ногами на лаву й виставляючи вгору гострі коліна. Побачивши змилену Євку, він навіть не поворухнувся, лиш тільки очі сторожко повернулися в її бік.

– Амیره! Врятуй брата! – розпачливо вигукнула юнка. – Треба його перенести до хати й покликати Кальопу!

– Чого б це?

– Я не знаю... Він лежить, не відзивається... руками вуха закладає...

– Чого б це мені його рятувати? – повів бровою Амір, анітрохи не змінившись у голосі.

Євка видихнула. Такого вона не чекала, тож, мов укопана, завмерла на порозі альтанки з роззявленим ротом.

– Амیره... Ярема – твій брат, – нарешті спромоглася вимовити вона.

Нічого розумнішого на думку не спадало.

– Брат? – Юнак підвівся й втупився очима в Євку. – У цій сім'ї в мене є брат?

Її очиська перелякано перебігали від Аміра до палацу, де можна було б і справді знайти поміч. Треба було кидати цього дикуна тут, а самій шодуху бігти до будинку...

Але Амір перетнув їй шлях рукою, припираючи до колони альтанки.

Євка глитнула слину, раптом уявляючи себе тією косулею й пам'ятаючи про ніж, який Амір завжди носив із собою.

– Амیره... паничу... милостивий пане, допоможи! – заікаючись, прожебоніла вона. – Він же дитина...

Євка з благанням визиралася на Аміра. Очі в очі. Той навіть не моргнув.

– Паничу, – раптом прошепотіла дівчина, відшукуючи в собі залишки відваги. – Я на твоєму боці. Якщо ти хочеш, щоб тебе в цій сім'ї сприймали по-людськи, то сам будь людиною. Звірі добивають слабших. А ти допоможи.

Щось блиснуло в Амірових очах, куточки його вуст поповзли вниз. Він різко відвів руку й відвернувся.

– Чорт із тобою. Показуй, куди йти, – нарешті сказав він.

Євка пташкою стрепенулася з місця, хапаючи Аміра за руку й тягнучи в глиб саду.

Від несподіванки Амір ледь не втратив рівновагу. Рука дівчини міцно тримала його зап'ястя. Її пальці були холодними, навіть серед цього спекотного літа. Амір ніколи не торкався таких холодних рук. Та чи багато рук насправді його коли-небудь торкалося? Поміркувати далі Амір не встиг, бо Євка відпустила його, показуючи на щось поперед себе.

Ярема лежав на землі, так само скручений калачиком, щоправда, уже не тримаючись за вуха, а поклавши долоні на горло. Тут лише Євка помітила, що на ногах Яреми немає взуття, а ліва ступня розпухла й розчервонілася.

Амір теж це помітив. Вони стривожено презирнулися.

– Дихати можеш? – запитав Амір.

– Важко...

Старший брат узяв Ярему попід руки й переніс до дерева, підперши спину. Далі оглянув ногу й витягнув жало, що стирчало просто з-під великого пальця.

– Ти гава, – кинув він Євці. – Треба було одразу витягнути жало, доки отрута по всьому тілу не поширилася. Цемісце дуже небезпечне для укусів комах.

Євка втягнула голову в плечі.

– Треба було одразу прийти на допомогу, коли я покликала, – буркнула у відповідь вона. – То не довелося б дорікати мені за неухажність.

Амір гмикнув. Не дивлячись на Євку, він підняв Ярему на руки. Брат видався легким, і нести його було неважко без зайвого клопоту.

– Біжи вперед. Накажи розрізати цибулину й принести холодної води напитися, – звернувся до Євки хлопець. – І ще сухий одяг, щоб перевдягнутись. Жити буде – я ще не чув, щоб від бджолиного укусу помирили. Але тепер хоча б під ноги дивитиметься, коли босий по траві ходитиме.

Євка побігла. Ледь кульгаючи й плутаючись у полах спідниці й довгому фартусі, вона підняла на вуха челядь, а челядинці сповістили господарів. Усі домашні кинулися в сад, зустрічаючи Аміра з Яремою на руках. Сама княгиня підбігла до сина, голосячи, але вчитель відсторонив її, радячи спершу занести панича в дім, а потім уже знімати галас. Послали за

Кальпопою, натерли цибулі, щоб прикласти до ранки, витягли зі скрині чисту сорочку й так до вечора, не спиняючись, лише й говорили про панича Ярему, підлу бджолу та байстрюка Аміра, що так героїчно врятував брата.

Дош стукав у шибки, величезними краплями змиваючи всю денну спеку. Ярема лежав у ліжку й почувався жалюгідно. Чемна й тиха дитина, старанна в навчанні й ввічлива до старших, тепер уже вдруге за місяць завдавала стільки клопоту. А Яремі ж так хотілося бути в усьому правильним, щоб і батьки, і стара няня, і пан учитель пишалися ним. Ніколи раніше Ярема не хотів досягнути нічого надзвичайного: йому не кортіло бути в усьому першим, як Іллі, йому не потрібна була влада, як Марті. Йому навіть не хотілося визнання, як Аміру. Він просто радий був робити те, що кажуть. Він не знав, що могло бути інакше. Доки не зустрівся з Євкою.

Виявилося, що можна й одному гуляти в саду, граючи в уявні ігри з уявними друзями. А часом можна було й не підкоритися батькам, бо не такі вони вже й справедливі, якщо так сильно покарали Євку через нього. У неї, мабуть, на все життя лишаться шрами на спині, і її ніхто не візьме через них заміж. Попри те, Євка все одно не кинула його в болоті й навіть умовила Аміра допомогти... А він, Ярема, навіть не набрався сміливості, щоб подивитися їй у вічі, щоб подякувати й попросити пробачення. Він не гідний того, щоб зватися шляхтичем!

Ледь не плачучи, просто на ліжку хлопчик став на коліна. І, повернувшись обличчям до ікони святого Єремії, що, оповита рушниками, висіла в кутку, дав першу у своєму житті присягу.

– Клянуся оберігати рабу божу Євдокію від усього лихого. Амінь! – коротко помолився він, гаряче хрестячись і б'ючи поклони, мов церковний дяк.

Лиш тільки він перехрестився втретє, як у двері постукали. Няня Веселина внесла кашу, а за нею, у прочинену шпарку, шмигнула Євка.

– Паничу, ти живий? Я так боялася! – палко промовила вона.

Ярема хутко заліз під ковдру, знову не сміючи підвести на неї очі.

– Яремо, Євка прийшла запитати про твоє здоров'я, – почала повчати Веселина. – Нечемно так поводитися. Особливо після того, як вона врятувала тебе сьогодні.

Геть присоромлений хлопчик помалу виліз з-під колючої вовняної ковдри.

– Дякую, – насилу видавив із себе він.

– Подякуй краще Аміру – це він тебе приніс до хати, – сказала Євка, наливаючи Яремі кухоль води. – Ви ж брати. Ви не маєте ворогувати.

– А тебе це потішить, якщо ми товаришуватимемо?

– Звісно! – усміхнулася Євка, підморгуючи Яремі. – Кому ж довіряти, як не рідному братові? Ну, добре, що ти одужуєш. То я піду?

Євка вже хотіла було вийти слідом за Веселиною, але Ярема гукнув її:

– Євко, хотів тобі сказати...

Та завмерла у дверях, за півкроку на виході з кімнати.

– Можеш сісти біля мене?

Сторожко зачинивши двері, Євка повернулася до ліжка й сіла на його краечок. Вона знову усміхнулася до Яреми як до молодшого брата й погладила його по кучерявій голові. Євка ніколи не тримала на нього зла, а зараз їй хотілося пожаліти найменшого панича, уберегти його від кпинів і глузування старших.

Але Ярема заговорив зовсім не по-дитячому.

– Усі кажуть, що обов’язок челяді – служити панам, що це щастя для холопа догодити шляхтичові... Але, Євко, якби я не був паничем, ти б заступилася за мене тоді, біля церкви?.. Ти б витягла мене зі ставка сьогодні?..

Євка перестала перебирати кучері на Яреминій голові. Її здивувало питання від дитини, якій минуло лиш десяте літо.

– Не важливо, яка кров тече у твоїх жилах. Вона така сама червона, як і моя. Така сама гаряча. Я не шкодую ні про що і вчинила б так само, хоч ким би ти був – паном-шляхтичем чи бідняцьким сином.

– Євко... а можна, я називатиму тебе своєю сестрою?

Його сині очі, ще такі безмежно ширі й по-дитячому наївні, впритул дивилися на Євку. На душі потепліло, ніби хтось огорнув її теплим запиалом і міцно стиснув у обіймах.

– Це буде дуже почесно для мене. Я з гордістю носитиму звання твоєї сестри. От лише... збережімо поки що це в таємниці від усіх? Згода?

– А пізніше розкажемо?

– Пізніше розкажемо, – погодилася Євка, зітхаючи.

У палаці нікому не можна було довіряти. Хіба лише своєму новому названому братові.

Бездоганна

Пани обідають довго. Євка ж миттю проковтнула тарілку борщу, що їй налили на кухні, і вже чекала в саду, підперши правим боком берізку й розглядаючи статую оголеної жінки на альтанці.

Хоча, по правді, Євка нікого не чекала. Вона поринула у свої мрії, і їй було чудово наодинці з собою. Уявляла, як то – жити в Києві, чи десь далі, у Варшаві або Римі. Вона б тоді спала вдосталь, потім вставала, вбиралася в крашу сукню, жупан і підбиту хутром делію, оздоблену блискучими гудзиками, і йшла гуляти в місто. Кажуть, у місті так багато людей, що всіх навіть і не знаєш, а серед маетків і садиб можна загубитися.

Учитель підійшов непомітно. Він став обабіч неї, схрестивши долоні на животі.

– Про що так замріялася? – зненацька вивів Євку із задуми Орест, повертаючи в цей світ.

– Та... ні про що, – знітилася Євка, відлипаючи від дерева й схиляючи голову в поклони.

– Я взяв тебе на уроки, бо ти здібна в математиці. Але це означає, що ти мусиш досконало вивчати все, що я даю. Ти ж зовсім не стараєшся вчити латину.

– Ця латина... зовсім не лізе мені в голову. Ну навіщо мені знати Номо homini lupus est?[8 – Людина людині вовк (лат.).] Хіба хоч із кимось я так розмовлятиму?

– Тобі необхідно прочитати так багато книг, як же ти зможеш їх зрозуміти без латини? Математика, натурфілософія, астрономія... Ця статуя... здається, вона тобі подобається?

– Так, вона така... бездоганна.

– Ідеальна, як сказала б ти латиною, якби добре вчилася. Це давньоримська богиня краси Венера. На її честь ми звано планету, що першою сходить і останньою заходить на небосхилі.

– Венера... гарне ім'я, – замріяно підняла голову Євка, роздивляючись витончені руки й білосніжні мармурові стегна.

Орест якось дивно подивився на дівчину, звужуючи очі, ніби оцінюючи. Потім провів рукою по своєму видовженому голеному підборіддю та сам до себе посміхнувся. Євка того не зауважила. Вона вже уявляла пана вчителя в образі давнього римлянина, що з високого постаменту цитує Цицерона серед захопленого натовпу в білих одежах. А десь там, неподалік, біля підмурку, вона бачила й себе.

Гістери́чна Марта

Із самого ранку Марта встала не з тієї ноги. Таке з нею часто траплялося, що дратувало абсолютно все. Вона встигла набурчати на Веселину й прикрикнути на Євку. На сніданок, звісно ж, спізнилася, але батьків за столом не було – мати нездужала, батько знов подався кудись у справах, а пан учитель узяв вихідний, щоб навідатися до родичів у Києві.

Коли Марта сіла за стіл, брати вже їли кашу, а між тим, крадькома від Веселини, що стояла біля дверей і вдавала, що нічого не помічає, передавали одне одному яблуко – то під столом, то за спиною, то перекидаючи через весь стіл. Марта навіть посміхнулася, бо це справді видавалося кумедною забавою. Вона сама перехопила яблуко й покотила по столу далі. Їй завжди хотілося бути разом із братами. Попри те, що їхні ігри її не дуже тішили – вона не любила іздити верхи чи борсатися в траві, – сестрі хотілося бути причетною до щоденного життя братів.

Продовжуючи гру, юнаки посміювалися, позираючи на суворе обличчя Веселини. Навіть Амір долучився до забави, спритно перекидаючи яблуко просто в руки Яреми. Ярема теж не пас задніх і з усього маху кинув яблуко Марті. Але червонобокий плід не долетів і дзвінко влучив просто в Мартину тарілку.

Каша виплеснулася на всі боки, покриваючи стіл і новенький шовковий станик панночки, оторочений срібним кантом.

Миттєво обличчя Марти побагровіло й зробилося схоже на те саме бокасте червоне яблуко, що лежало в неї в тарілці. Брати захихотіли, прикриваючи

руками роти. Панночка сильно вдарила ложкою по столу, розвернулася й чимдуж побігла у свою кімнату, а брати вже не стримувалися у своєму сміхові. Усміхнулася навіть Веселина, але для порядку намилила голови своїм опіканцям, щоб надалі поводитися чемно, як личить шляхетським дітям.

Панночка Марта лиш побила свою подушку, поплакала в хустину й, набундючившись, мов квочка, засіла за вишивання. Але довго так просидіти на самоті не змогла – знадвору невдовзі долинули звуки схрещуваних шабель. Це у хлопців почався військовий вишкіл. Сам отаман панських пахолків, старий козак Нетягниборода, давав хлопцям уроки, і Марта не могла пропустити таке цікаве видовище.

– Євко?! – гукнула вона. – Де ця ледацюга? Чому її ніколи немає на місці, коли мені потрібно?

Марта прочинила вікно й побачила Євку в саду. Та стояла поодаль від чоловіків і з цікавістю спостерігала.

– Чортова дівко! Ану біжи сюди! – ще дужче крикнула панночка, і Євка нарешті отямилася.

Доки Євка бігла, прикволюючи на ногу, Марта наготувала два кошики. В одному була вишивка, а в іншому шитво. Але на саме дно кошиків панночка поклала важку дерев'яну скриньку, мідний підсвічник, кілька разків коралового намиста й цілу купу інших важких речей.

– Пришвендяла? – спідлоба глянула на захекану Євку панночка. – Бери кошики та винось надвір. Розстели мені покривала, хочу сидіти на траві й дивитися на бій.

– Але, панночко... – розгублено почала Євка. – Хмарно. Збирається на дощ..

– Ти що, не чула?! – гримнула Марта, підводячись навшпиньки, щоб здаватися ще вищою за й без того коротку Євку. – Бери, неси й розстеляй! Просторікувати тут буде! Ач яка язиката! Думаєш, як добре вмієш рахувати, то вже вчена і все на світі знаєш?

Євка опустила голову. Нести так нести. Розстилати так розстилати. Справді, не їй, слугі, вирішувати. Дівчина взялася за кошики й ледь-ледь змогла підняти обидва. «Так і підірватися недовго», – подумала Євка, насилу підтягуючи за собою панський статок.

Надворі й справді зробилося прохолодно. У повітрі вже запахло дощем, що от-от збирався линути з неба. Юнаки того не помічали – вони були надто захоплені заняттям і своїми справжніми бойовими шаблями. Лише Ярема, якому важко було тримати зброю та зрештою ніколи й не хотілося фехтувати, стояв трохи обабіч і краєм ока спостерігав за Євкою, що виконувала забаганки панночки.

Коли Марта нарешті вдяглася в теплий жупан і вийшла надвір, почав накрапати дощ. Та не просто накрапати, а перішити, ніби з-під ринви. Великі краплі падали на пожухлу траву й розлоге липове листя, грянув трім, а небо прорізала яскрава Перунова блискавка.

Євка миттю вийшла зі своєї звичної задуми й кинулася рятувати вишивку й шитво. Але кошики були важкими, їх так швидко з дощу було не прибрати.

Хлопці теж зреагували на дощ і спинили свої вправи, ховаючись під ганок. Мокра як хлющ Євка вже підтягувала під укриття останнє покривало, коли Марта з усієї сили штовхнула її в плече.

- Ти що, роззяво, не бачиш, що все шитво намокло?!

Євка, як стояла з уважистим покривалом у руках, так і похитнулася від того штурхана, падаючи на спину, але не випускаючи свою ношу.

Ілля був поруч. Один крок, і він підставив своє плече, випростовуючи руки, - Євка застигла, захилившись на 45 градусів від землі. Чомусь їй подумалось саме про ці 45 градусів, про які вони вчили вчора на уроці. Не встигла Євка здивуватися, як Ілля поставив її на ноги, а Ярема вигукнув:

- Марто, не треба так поводитися з Євкою!

- Тьху, і чого це? - пхикнула та, складаючи на грудях руки, але відступаючи на крок назад. - Вона всього лиш челядинка, яка не виконує своїх обов'язків, от як!

- Євка зробила все, що ти просила. Сама до рубця змокла, поглянь на неї! Як вона одна могла встигнути прибрати все твоє шмаття до дощу? - не вгамовувався Ярема.

- Я згоден з Яремою, - тихо, але впевнено мовив Ілля, і Марта здивовано повернула голову в бік брата.

- І я вважаю, що Ярема має рацію, - додав Амір, зосереджено витираючи мокре від крапель дощу лезо шаблі. - Якщо ти сердишся на нас за яблуко, то не треба зганяти свою злість на ній, ти можеш накричати на нас.

Марта ще дужче надула губи, готова вибухнути від люті. Євка ж стояла мов у воду опущена, не знаючи, що їй казати. Власне, вона й була у воду опущена, а її змочене тіло вже вкривалося гусячою шкірою від поривів вітру.

- Та що ви всі її захищаєте?! - гістерично викрикнула Марта. - Та вона...

- Панночко, прости мені, ледащій! - раптом схилилася в поклоні до пояса Євка. - Це моя провина. Я неналежно прислужую тобі. Надалі я знатиму своє місце.

За цими словами, Євка взяла все, що могла помістити в руки, і, вдаючи, що ноша її легка, потягнула до покоїв своєї господині.

Усі мовчки перезирнулися. У панночки теж забракло слів, і вона вже не знала, чи обурюватися, чи дивуватися.

- Вона ненормальна, - лише й змогла сказати Марта. - Блаженна якась.

Панночка стрімко повернулася й зайшла в дім, а старий Нетягниборода гучно засміявся у свою густу рудувату бороду.

- Дядьку, чого ти смієшся? - покосився на нього Ілля.

- Мудра дівка в Стешки виросла! Був би нежонатий, не вагаючись би послав до неї сватів!

- Де ж вона мудра? - не зрозумів Ілля, зневажливо пирхаючи. - Ми її всім світом захищаємо, а вона...

- Панове-лицарі, - поплескав його по плечу козак. - Ви ще до неї доростете, тоді й зрозумієте.

Ілля знову повів носом, криво усміхаючись, Амір звузив і без того розкосі очі, ніби замислюючись, а Ярема замріяно опустив руки в калюжу. Звук дощу віднедавна почав нагадувати йому про Євку.

На Першу Пречисту

На Першу Пречисту скінчилися всі польові роботи, пан наказав гуляти, і Євка теж ні на службу, ні на навчання не пішла. Вона вже знала, що від самого ранку вдома їй доручатимуть найважчу хатню роботу, але не суперечила. Євка так рідко була у своїй хаті, що їй хотілося хоч трохи побути з родиною. Вона навіть скучила за материними прокльонами й обіймами батька, коли він веселий повертався з шинку та раптом помічав своїх дітей. Сестриці вилися навколо неї, усе розпитуючи, як там у палаці, і за яку-таку службу їй дали намисто. Євка багато не говорила, пліток не розповідала, і незабаром дівчата втратили до неї інтерес.

– Але ж ти підеш із нами ламати калину цього річ? – підморгнула Оленка. – Ти вже дівчина, я знаю, бачила, як по ногах текло!

Євка відмахнулася, але Райка підтримала сестру.

– Чого ти людей сторонишся? Геть зазналася у своєму палаці! Ми з дівочою громадою вже й пиріжків з калиною й маком напекли!

– Дунько, сходи, – кинув брат Максим, заносючи дрова в хату. – Про тебе й так недобре вже по селу говорять...

– Та про мене від хрестин недобре говорили, – раптом добродушно засміялася дівчина. – То що, іти через те на луг калиною мазатися?

Довго ще вмовляли, і нарешті Євка зголосилася. Вдяглася було у свою стару латану сорочку, але сестри зупинили її.

– Це ж празник! Вдягайся, мов панночка! І намисто своє почепи! – засміялася Райка, блискаючи карими очима.

Нічого було робити, вдяглася й завітчалася пишним вінком із лугових трав. Ішли на леваду всі втрьох: неодружені сестри Райка, Оленка й Дунька, тримаючись попід руки й приспівуючи. Із сусідніх вулиць підходили інші дівчата, так само святково вбрані й завітчані. На просторій викошеній леваді понад річкою ріс розлогий кущ калини. Увесь укритий червоними намистинами, він шоліта чекав дівчат на виданні.

Юнаки взялися в коло й завели танці навколо куща, співаючи та заламуючи калинові гілки. Червоні кетяги вставляли в коси одна одній, ягодами обмашували щоки, приговорюючи, щоб парубки любили. А тоді заходилися вгадувати імена наречених.

– Ой, не знаю, дівчата... – манірно закинула руку за голову Оленка, – хто ж мене може посватати? Може, якийсь Степан? Чи Петрусь? Чи, може, Микитка?..

Дівчата сміялися й дивилися на Оленку, не ховаючи своєї заздрості. Оленку хлопці вже давно називали найгарнішою дівкою на селі. Чисте рум'яне личко, високі брови, великі темні очі, як у всіх дівчат із їхньої сім'ї, і м'яка зваблива посмішка. Недаремно вона була коронована на обжинки й

пройшлася через усе Вітовське з пишним вінком із колосків на голові, бажаючи достатку в кожну хату.

Тож тепер, обходячи навколо куша, дівоча громада завела на честь Оленки пісню-замовляння:

Що житечко та пшениченька – один колосочок,
Що Микита й Олена – один голосочок.
Микита заговорить, як дзвін задзвенить,
Олена засміється – Віта сколихнеться,
Віта сколихнеться – вода розіллється,
Нехай тому Микиті легенько тикнеться!

Дівчата засміялися, і Оленка зашарілася від останніх слів.

– А от як зватимуть Дуньчиного нареченого... – ніби замислюючись, сказала Оленка. – Я думаю, що Сеньо!

– Сеньо? – здивувалася котрась із дівчат. – А це ще хто такий? У нас такого немає.

– У нас немає, а десь, може, і є! – заходилася сміхом Оленка. – Що поробиш, як таке ім'я придумалось!

Назбиравши повні жмені калини, дівчата за звичаєм понесли пучки матерям, але донести не вдалося. Лиш тільки ступили в гай, як з-за дерев повистрибували парубки, заходившись ловити дівчат. Хлопці прийшли не самі, а з музиками, тож хутенько розвели багаття, розподілили залишки їжі, налили горілки й почали танцювати.

Євка дивилася на ті танці якось відчужено. Їй ніби й хотілося піти з усіма в танок і разом із тим здавалося, що вона вже не належала цьому світові. Може, правду говорили сестри і вона просто зазналася?

Іванко двічі зачіпав її, тягнув танцювати, але Євка пручалася.

– Нога в мене болить, підвернула, ледь ступаю, – лукавила вона, бо нога сьогодні вже майже її не тривожила.

Роздивляючись танцюристів, обмашених калиною дівчат і розпачілих хлопців, Євка помітила чужого юнака, не з їхньої громади, що час від часу позирав на неї. Цибатий і сутулий, він весело вистрибував, незграбно рухаючи ногами та підсвистуючи.

Вечоріло, і хлопці дістали ще горілки. Євка випила другу чарку й швиденько закусила гіркою ягодою просто зі свого вінка.

– Гратимемо в притули! – раптом сказав хтось із хлопців.

Дівчата кинулися врозтіч. Не кожна була готовою грати в притули, та й для дівочої честі годилося вдавати, що тікаєш, навіть якщо дуже кортить до когось притулитися. Та деякі дівки й справді повтікали додому, інші ж не посміли, навіть якби й хотіли втекти, бо потім уся парубоцька громада засміє. Євка втекти не змогла – хлопці затримали.

Усі стали навколо багаття – хлопці навпроти дівчат. Вогонь підсвічував налякані обличчя, хтось задрижав чи від холоду, чи від страху.

– Звичай каже, – раптом заговорив Іван, – для гарного гостя – гарний шматок! Перед тим, як ділитимемося, хто з ким спатиме, наш товариш Сеньо

із Гнатівки обере собі дівчину першим. Пам'ятаймо, що дівчина відмовити не може, бо відмовляти гостю – гріх!

Усі завмерли, дивлячись, як Сеньо виходить уперед. Дівчата сторожко Perezирнулися – ніхто не хотів притулятися до незнайомця, та ще й такого дивакуватого. Сеньо всміхнувся й повільно пройшов між дівчатами, дивляючись в обличчя.

– Ось цю хочу! – нарешті сказав він, тикаючи пальцем просто в груди Євки.

– Та не піду я! – спробувала відсторонити його палець вона.

– А хто тебе, небогу, питатиме! – встряв Іван, підштовхуючи її зі спини. – Звичай є звичай! Чи ти хочеш наше село осоромити?

Євка озирнулася на всіх. Дівчата раділи, що чужинець обрав не їх. Іванко якось хитро мружився. «Мстився», – зрозуміла Євка. І Оленка про це знала! Євка знайшла її поглядом – та спокійно всміхалася й навіть підбадьорювала:

– Іди, сестро, не бійся!

Від нього тхнуло самогоном і потом. Його дрібні, глибоко посаджені очі були затуманені, долоні – вологими й слизькими. Страшенно хотілося випручатися й бігти геть, але парубок вів її по леваді, тримаючи за плечі. Потім легко штурхнув у спину під копицю сіна і, поставивши руки в боки, нетверезим язиком пробелькотів:

– Спатимемо тут!

З іншого боку копиці почулося шарудіння – то вмостилася вже інша пара. Чому Оленка їй нічого не сказала? Чому вмовляла йти сьогодні?

Чужинець ліг до Євки під копицю, повертаючись на бік, обличчям до дівчини. Євка виставила наперед руки, з-під лоба зиркаючи на Сеньо:

– Лише через сорочку! – попередила вона. – Зрозумів?

– Та зрозумів я, що ти дівка гонорова! – засміявся хлопець. – Через сорочку, так через сорочку. Чого ти б'єшся, як риба в ополонці. Попустися й лягай мирно.

Парубок узяв її за плечі й міцно притулився до неї, обіймаючи та водячи руками по спині, де ще відчувалися сліди від нещодавніх різок, і внизу, по сідницях.

Дівчині хотілося вирватися. Вона подумала про вчителя й про те, що він, учена людина з міста, не схвалив би таких дикунських сільських звичаїв. Сеньо поклав долоні на її маленькі груди й боляче стиснув. Його руки рухалися вниз, до живота й нижче.

Євка багато чула про притули. Чула, що всі дівчата до заміжжя через них проходили, лише котрійсь щастило самій обрати собі парубка. Іншим щастило менше, і після притулу вони нерідко лишалися покритками й мусили все життя жити в соромі.

Євка відчула тугий прутень на своєму стегні. Довгі пальці Сеньо підіймали поли її сорочки.

– Я ж сказала, без цього! Думаєш, якщо заїжджий, то все можна?!

– Та не казися, нічого тобі не зроблю. Так, пограємося трошки...

Де й узялися сили. Євка з усієї люті відсторонилася й ударила Сеньо коліном у пах. Той завив від болю, відпускаючи дівчину.

Вибігши на відкриту галявину, підсвічену місяцем, тут і там вона бачила інших дівчат і хлопців по парах – хто під копицями, хто просто на траві. Її ніхто не порятує, треба було бігти до дерев і ховатися в яру, доки Сеньо не оклигав.

Вона озирнулися в бік яру, обрамленого вербами, і десь під серцем озвалася надія. На фоні підсвіченого зорями неба стояла постать, закутана в плащ. Ця постать здалася їй знайомою – довге розтріпане волосся, широкі плечі, струнка постава... Не розмірковуючи більше й миті, вона побігла до тієї людини, відчуваючи, що за нею, здіймаючи гвалт, біжить її розчарований любасик.

Євка бігла щодуху й бачила, як постать відкрила одну полу плаща. Вона чкурнула під довгий полог, і рука юнака вмить огорнула її, ховаючи від переслідувача. Отак, загорнені, вони спустилися вниз і зачалися в ямі під коренем.

У руці її рятівника блиснув знайомий татарський ніж.

– Не треба! – прошепотіла вона. – Давай краще нишком втечемо. Он там є спуск до води.

Він не відповів. Почулися голоси – схоже було, що на галявині знялася справжня буча, і до Сеньо приєдналися інші парубки, бажаючи провчити незнайомця в плащі та непокірне дівчисько.

Так само прикриваючись темним пологом до п'ят, Амір устав, піднімаючи за собою і Євку. Кивком він указав на спуск до річки, і незабаром вони вже сиділи під кущем на іншому боці Віти, сушачи мокрі ноги та здаля спостерігаючи за переполохом.

Плащ тепер лежав розстелений на землі. Євка сиділа біля Аміра й розгублено мовчала. Той теж не зронив і слова, тужливо вдивляючись у віддалені вогні.

– Ти, певно, тепер думаєш, що я легковажна, – нарешті порушила тишу Євка.

– Чого б це мені про тебе думати? – відповів Амір, гмикаючи. – Але врахуй, що і я сам прийшов сюди, стояв і спостерігав. Це теж якось... не вельми шляхетно.

Євка засміялася.

– Я нікому не скажу, – підморгнула вона.

– Як тобі після цього буде? Ну... серед своїх? – хриплий голос Аміра лунав тихо, ніби шум води.

– Не гірше, ніж завжди, – відповіла Євка. – Думаю, вони не посміють мені нічого вчинити. Певно, парубки зрозуміли, що ти панич. Ілля вже одного разу перед ними заступався за мене...

– Ілля?... – Амір насупився, і Євці здалося, що вона бовкнула зайве.

Він знову дістав з-за халяви чоботу ніж – тонкий і злегка заокруглений на кінці, у оздоблених виткими східними орнаментами піхвах.

– Розкажи мені про свій клинок, – перевела розмову дівчина, лягаючи на спину й закладаючи руки за голову.

Амір відрізав ним із куша довгу патину й почав із неї щось вистругувати.

– Це пчак. Його подарував мені один вельможний татарин із Бахчисарая – торік, коли ми з мамою їздили на Бабин торжок до Києва, вона зустріла там старого приятеля свого батька. Цей ніж – ніби згадка про те, ким я є насправді.

– І ким ти є насправді?

Євка так само дивилася в небо, але вона помітила, як погляд Аміра ковзнув по її обличчю.

– Ти така потішна! – раптом розсміявся Амір, лише зараз розгледівши червоні калинові щоки Євки. – Це так ти своїх парубків зваблюєш?

Євка легенько стусонула Аміра ногою, а той так само легко стусонув її у відповідь, сміючись.

– А ти, виявляється, вмієш сміятися, – тихо помітила Євка, заплющуючи очі.

– Я сміявся вже вчора. Із Марти. Мені сподобалося, – знизав плечима він.

– Смійся частіше, ти так стаєш схожим на людину...

Євка не розплющувала очей. Її схиляв сон. Хвилі Віти, що налітали на берег, заколисували. Десь далеко защебетали нічні пташки.

Амір не відповів. Він і далі продовжив точити свій патичок і тужливо озиратися на повний місяць.

Зранку Євка прокинулася від того, що зробилось прохолодно, а на волоссі випала роса.

Вона підвела голову й озирнулася. Амір мирно сопів під боком, укритий краєм плаща. «От тобі й притули», – посміхнулася Євка, підводячись.

Світало. Десь за річкою здіймалася рожева заграва, розмальовуючи чорні з ночі дерева в яскраві денні кольори.

На стерні за річкою підпадьомкала перепілка, а в небі над нею кружляв самотній кібець.

Торкнувшись плеча Аміра, Євка посмикала за сорочку.

– Прокидайся. Тебе шукатимуть у палаці!

І доки Амір устиг розплющити очі, вона вже вскочила в черевики та побігла вниз, до своєї хати.

– Гарна дочка, що всю ніч невідомо де гуляла! Чесна! – гаркнула мати на порозі.

– Так у притули всім світом грали. Як же мені в хаті сидіти? – жваво відповіла Євка, прямуючи до криниці, щоб нарешті змити червоні від калинового соку щоки.

Оленка схопила сестру за руку та, кивнувши Райці, потягнула Євку за хату.

– Хто то був?

– Із ким ти ходила?

– То правда був панич? Котрий із них?! – наперебій зацвірінькали, мов горобці, старші сестри.

Євка відсторонила Оленчину руку.

– Ви знали! Ви обидві знали, що Іванко приведе Сеньо спати зі мною, і ви навмисне потягли мене до калини! – мало не викрикнула Євка, ледь стримуючи свою лютю.

– Та ми ж хотіли, як краще, сестрице! – затараторила Райка.

– Ми хотіли тебе розважити! Звідки ж ми знали, що в тебе з паничами... Хіба ж ми думали, що на тебе хтось не кривий і не косоокий бодай гляне!

– То хто то був? – знову втрутилася Райка. – Ілля чи той дикун, як його...?

– Нічого вам не скажу, – крізь зуби просипіла Євка. – Знаю вас, сорок, усе село вже ввечері балакатиме!

– Ну, скажи!

Але Євка випручалась і щодуху побігла в хату перевдягатися.

– Нічого, прилізе вночі спати на горище, я лоскотатиму, доки не зізнається! – мовила Оленка, ображено надуваючи губи.

Геометрична сума імпульсів у замкненій системі

Звичний день починався із сонливого ниття панночки, відчинених фіранок і парного молока під веселі небилиці Марії на кухні. Так само легко починалися уроки. Привітний пан учитель, що сьогодні здавався особливо веселим і задоволеним, розповідав про природу всіх речей, і навіть Марта припинила вишивати лялькам сукні, із роззявленим ротом роздивляючись бездоганні пропорції Вітрувіанської людини да Вінчі.

– Усе в житті пропорційне, все між собою пов'язане, – розповідав пан Орест, а Євка крадькома поглядала то на Іллю, що зухвало закинув ноги на лаву, то на Аміра, який, на диво, уважно прислухався до слів учителя, то на Ярему, який сидів упівоберта до Євки і весь час на неї озирався.

Амір же на Євку не дивився. Його звичний меланхолійний погляд проходив крізь неї, не зупиняючись. Та їй і самій не кортіло зустрічатися з ним очима чи заговорювати. Проте вперше за тривалий час повітря в альтанці здавалося таким прозорим, безтурботним і радісним.

– Рене Декарт довів ось що. Візьмімося за руки. Так, усі, усі разом...

Ілля без охоти протягнув руку Амірові, той – Марті. Євка ж опинилася між Яремою, що вчепився за неї, як за рятівну соломинку, та її обожнюваним вчителем. Так, тримаючись за руки, вони передали по колу імпульс.

– Ми є замкнена система. Ми пустили один-єдиний імпульс, що пройшов через кожного з нас, пов'язав нас у єдине ціле. А якщо ми разом стиснемо долоні, то сума наших імпульсів матиме певну величину. І якщо тепер ми змінимо наші місця і знову стиснемо руки, то ця величина не зміниться. Закон збереження імпульсу стверджує, що «у замкненій системі геометрична сума імпульсів залишається сталою за будь-яких взаємодій тіл цієї системи між собою...»

Не всім було зрозуміло, про що говорив Декарт, але Євка тепер опинилася між Аміром та Іллею, тримаючи обох за руки та раптом розуміючи, що вони всі й справді пов'язані в одну велику систему, яку не так просто зрозуміти й осягнути. Але вона опинилася замкненою в цій системі не випадково. Десь у небі про це вже написали зорі.

«Якби не тая тоя, була б ти, дівко, зараз моя»

Так минали дні, насувалася осінь – тепла, золота. У селі Євку воліли обходити, удома зайвий раз не займати. Чутки про її дружбу з паничами та про її здібності до наук ширилися швидко. Парубки не сміли підходити близько, а от пан Антанас кілька разів недвозначно проводив Євці по плечу, легенько його стискаючи. Щоразу їй вдавалося втекти у справах, ховаючись на кухні чи в альтанці. Та найгірше було з пані, що кликала до себе й розпитувала про паненят, а особливо ж про Аміра. Євка говорила загальні, буденні речі, про які й так усі знали. Казала про те, що Амір списав домашнє завдання в Яреми і що якось нагрубів пану вчителю. А що було говорити? Хіба те, що він підглядав за іграми сільської молоді та не облишив свою пристрасть до полювання? Про це Євка мовчала, обходячись малим злом.

Мамка ходила, мов навіжена. До Оленки нарешті прислали сватів, тож тепер вирувало готування до весілля. У жовтні збиралися різати поросю, щоб відсвяткувати по-людськи. Оленка ж сяяла, мов начищена до блиску мідниця. Купувала стрічки й намиста, ладнала собі весільну корону.

А одного вечора, коли Євка залізла на горище, окрім Оленки, застала там ще й Микиту. Вони лежали обійнявшись, Микита щось нашіптував їй на саме вухо, а Оленка зачаровано слухала.

– Ти ж не скажеш мамі? – смикнула Євку за сорочку сестра.

– Хіба я Юда якась? – фокнула дівчина, розвертаючись до коханців спиною й надуваючи щоки.

– Євко, та ти послухай, які оповідки Микитка мій знає! Ну ж, розкажи їй про панича! – штурхнула коханого під бік Оленка.

– А що, Євко, хочеш про панича? – підморгнув їй Микита.

Євка лише відмахнулася, але Микита почав свою історію. Його голос звучав тихо та закрадливо, ніби він ділився найбільшою таємницею.

– Колись давно у нашому селі жила дівка. Фенькою звали. Була вона така ж чорнява, як і ти. І така ж кирпата. Якось на ярмарку зустріла вона парубка – ну справжній панич, їй-богу! Ходив у чорному жупані в піл, хутром отороченому, із золотими гудзиками й коштовним гаптуванням. А високий який, а стрункий! Сказав їй панич, що прийде ввечері до двору, під вишнею постояти. Так дівка до нього раз вийшла, тоді другий, тоді

третій... Щоночі ходити стала. Але від кохання дівчата рум'яняться, а ця з кожним днем усе чахне. Мати дивилася на те, дивилася й таємно від дочки заплела їй у косу сині дзвіночки тої. Пішла Фенька на побачення, а наречений її стоїть за плотом, а переступити не сміє. Коли глянь, а низ жупану за патик зчепився, задерся, а звідти видніються справжні копита! «Якби не тая тоя, була б ти, дівко, зараз моя», – сказав, злісно всміхнувся та зник. Більше дівчина його не бачила...

Крізь сон, краєм вуха, Євка слухала історію. Воліла б і не слухати, але кожне слово карбувалося в її серці. Може, ця оповідка й справді була про неї? Може, те все, що відбувається в палаці, усього лиш мара? Її невгамовна уява? Сон? Усе надто гарно, щоб відбуватися на яву...

– Ну а що твої паничі? – розбурхала її дрімоту сестра, штрикаючи колючим ліктем попід ребра. – У чортів по ночах не перекидаються?

– Не знаю, я з ними не ночую, – буркнула Євка, скручуючись калачиком і кутаючись у свою потріпану ряднину.

– Так таки й не ночуєш! – засміявся Микита. – Ні, твої паничі не чорти... Вони просто пихаті індики. Пограються з тобою й викинуть, мов ляльку!

– Та не каркай ти... – цикнула на юнака Оленка.

– Ой, що вже каркати, як так і є! Бачиш, більше вона з нами гуляти не ходить. Цурається нас, простих смертних, либонь? Одно – панських вилупків подавай!

Євка ледь стрималася, щоб не розвернутися й не вперіщити ляпаса. Натомість лиш зціпила зуби. Нехай би ображали її – було би легше стерпіти. Але цього разу кривдили паничів, і... Євка сама собі здивувалася – вона готова була лізти в бійку за таку дрібничку... «Теж мені! Велика річ! Було б за чию честь перейматися...» – подумала дівчина, але відчула, що збрехала сама собі.

Учитель

У садку на галявині тепер височіла стрілка сонячного годинника. Цілий тиждень діти під наглядом учителя вимірювали та креслили, доки не створили його відносно точну модель. І тепер, готуючись до наступного уроку, пан Орест Годованець обходив навкруги нового творіння й напружено думав. Він думав про Євку. На заняттях вона завжди трималася осторонь, мовчала. Та коли її спитати прямо, дівчина завжди відповідала правильно, принаймні коли це стосувалося натурфілософії та точних наук. Орест не міг помилятися, просто цього всього навчання було недостатньо. Потрібно було поспішати, лишалося обмаль часу.

Кінець ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию
(https://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=54931843&lfrom=362673004)
на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.

notes

Примітки

1

Посполитий – належний до верстви селян або міщан. (Тут і далі прим. авт.).

2

Повітка – підсобне приміщення.

3

Пахолок – наймит.

4

Братова – дружина брата.

5

Саж – загін для свиней.

6

Канчук - нагайка, батіг.

7

Білоголова - заміжня жінка.

8

Людина людині вовк (лат.).